

I. Erzurum Antlaşması Metninde Yapılan Tahrifat ve Antlaşmanın Uygulanmasında Yarattığı Sorunlar

Falsifications in the Letter About the First Treaty of Erzurum and the Resultant Problems in Implementing the Treaty

Eralp Yaşar Azap*

*Dr., Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul, Türkiye

ORCID: E.Y.A. 0000-0002-8113-294X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Eralp Yaşar Azap,
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı,
İstanbul, Türkiye.

E-posta/E-mail: eralpyasarazap@gmail.com

Başvuru/Submitted: 14.03.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
20.04.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
04.06.2022

Kabul/Accepted: 07.06.2022

Atıf/Citation:

Azap, Eralp Yaşar. "I. Erzurum Antlaşması Metninde Yapılan Tahrifat ve Antlaşmanın Uygulanmasında Yarattığı Sorunlar." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 77 (2022): 213-257.
<https://doi.org/10.26650/iutd.1086380>

Öz

1820-1823 Osmanlı-İran Savaşı, 1823 yılında imzalanan Erzurum Antlaşması ile yahut literatürdeki yaygın adıyla I. Erzurum Antlaşması'nın imzalanması neticesinde nihayete erdi. I. Erzurum Antlaşması, mahiyeti itibarıyla devletler arasındaki sorunları, iki ülkenin bir önceki yüzyılda mutabık kaldığı ve 1746 yılında imzalanan Kerden Antlaşması'nın metnine göre çözüme temelinde tesis edilmişti. Ancak metnin tesis sürecinde başlayan birtakım anlaşmazlıklar, sulh metninin doğru bir şekilde oluşturulmasına ciddi oranda engel teşkil etti. Tesis edildiği düşünülen antlaşma metninin her iki devlet elinde bulunan ve aralarında farklılıklar olan nüshaları ise, bugün halen tartışılması gereken bir konudur. Devletlerin elindeki bu farklı nüshalardan alınan cesaretle daha büyük sorunlara yol açan bir kısım antlaşma hükümleri de ilerleyen dönemlerde Osmanlı ve İran devletlerini hayli meşgul ederek soruna dönüşmüş ve bu sorunlardan bazıları, XX. yüzyıla dahi taşınmıştır.

Anahtar sözcükler: I. Erzurum Antlaşması, Osmanlı Devleti, İran, Kaçar Hanedanı, Sınır

ABSTRACT

The Ottoman-Persian War of 1820-1823, ended in 1823 with both parties signing the Treaty of Erzurum, known commonly in the literature as the First Treaty of Erzurum. The First Treaty of Erzurum resolved the problems between the two states and was in essence based on the terms in the Treaty of Kerden that the two states had signed and agreed upon a century prior in 1746. However, certain disagreements that emerged in the process of composing the terms of the treaty posed a serious obstacle to properly establishing the terms for peace. Both states had a different version of the treaty based on their idea of how it had been composed, and these different versions continue to warrant further discussion. Certain clauses from the Treaty of Erzurum led to even greater problems, and due to the audacity that had been derived from these different versions, the states turned these into problems in the future, problems that occupied the agenda of the Ottomans and Iranians to a great extent. Some of these problems even carried over to 20th century.

Keywords: First Treaty of Erzurum, Ottoman State, Persia, Qajar Dynasty, border

Extended Abstract

The Ottoman-Persian War between 1820-1823 was the last war between the Ottoman and Persian States who had been struggling with one another in the East for centuries and concluded with the signing of the treaty known in the literature as the First Treaty of Erzurum. This Treaty was established based upon the Treaty of Kerden, which both states had signed in 1746. Negotiations over the treaty were conducted in Erzurum, and fierce disputes occurred over the articles of the treaty to be signed. As a consequence of these fierce disputes over the text of the treaty, copies of the letter that had been confirmed by the representatives both states had assigned were sent on July 28, 1823 to both Fath Ali Shah of Persia and the Ottoman Emperor Mahmud II for their confirmation. This study has been prepared with the aim of addressing the falsifications in the letters of agreement that had been sent to the rulers of both states in 1823 and that weren't even brought up during the treaty negotiations, the consequences of these falsifications, and some of the problems that resulted from them in the Ottoman-Persian relationships that would follow.

Before carrying on with this study, some data were found in the Persian sources regarding these issues. However, these data were not compiled or interpreted by means of comparing and analyzing the Turkish and Persian sources side by side. Research regarding this subject has comprehensively addressed both Ottoman archival documents and major Persian and Turkish resources of the era in attempts to clarify the issue in detail. In this respect, the Ottoman and Iranian states are seen to have attempted to resolve the situation through the envoys they sent one another after signing the Treaty of Erzurum. The Ottoman envoy Necip Efendi was the one who brought the letter of agreement to Persia in the name of the Ottoman Empire and faced an unexpected situation there. The Iranian diplomatic delegation declared that Persia was displeased with the Treaty and had made revisions upon the letter. They infused their revised text into the one to be sent to the Ottoman Empire for acceptance. Afterwards, the Iranian envoy Qasim Khan brought the Persian version of the letter on the First Treaty of Erzurum to Istanbul in the name of Persia and presented a text contradictory to the one that had been agreed upon earlier. The envoy demanded Sultan Mahmud II approve this letter. The Foreign Ministry of the Ottoman Empire recognized that the letter regarding the First Treaty of Erzurum was not the same as the one that had been agreed upon earlier. Thereupon they declared the letter the Persian envoy Qasim Khan had brought to be unacceptable. Once Qasim Khan realized that this circumstance would create a diplomatic crisis, he requested to meet the Chief of the Scribes, the Ottoman Foreign Minister of the time. Representatives from both lands discussed this issue over protracted negotiations. The Ottoman side stated finding this behavior from Persia to be diplomatically improper and inadmissible with regard to international law and therefore they would never present that version of the letter to the Sultan unless the previously agree upon letter was brought to

them. Despite the Iranian envoy Qasim Khan seeking to defend his state against these claims from the Ottoman representatives, the issue was resolved in favor of the Ottoman Empire after protracted discussions. The Ottoman Empire detained the Iranian envoy Qasim Khan in Istanbul and provided the emended letter that Persia was to have brought to Istanbul. However, the problem of which letter of agreement that emerged at the end of this process was the emended one could never be settled. The Turkish and Persian letters involving the articles of the First Treaty of Erzurum that exist in the archives, main sources, and other publications of both parties differ from one another. This indetermination that our study places along its main axis as well as the tensions that occurred between the two powers following the agreement, which we assess to have been caused by this circumstance, went on for many years. Issues such as political interventions in the Baghdad region that was under Ottoman possession, efforts at sustaining the problem regarding tribes located along the borderline and ownership of the castles located on the Eastern border that were used with military aims were the first of these problems. Iran had pressured the Ottoman Empire politically over these issues for many years, despite having no rights in terms of the agreement. Although the war had come to an end and the treaty had been signed at its conclusion, Iran continued its interventions into the Baghdad region where, according to the treaty, it had no right to be politically involved. On the other hand, the attempt was made in this regard to exploit the issue of the tribes that had caused the Ottoman-Persian War between 1820-1823. Troubles between the Ottoman Empire and Persia that resulted from the falsifications in the letters of agreement were not just limited to these mentioned issues. The matter of the ownership of Kotur Castle located on the border between Ottoman and Persian lands continued to create a problem, as did the other castles on the border. Even though this matter was brought up at the initiation of Galip Pasha, the Governor of Erzurum of the time, Iran continued to act contrary to the letter of the treaty in these negotiations. The points upon which compromises had been made during the negotiations were not fulfilled by Persia. As a result, political problems arose again between the parties. Although the Russia-Persian war that started in 1826 had cooled the temperature of this issue on the agenda, it maintained itself enough to again create a problem between both states after the Ottoman-Russian war that broke out later on. With regard to the Kotur Issue that had come down from the First Treaty of Erzurum and remained unresolvable through the Second Treaty of Erzurum signed in 1847 between the Ottoman Empire and Persia, no final solution was able to be found in the later years of the century as well. Great Britain saw the heavy results the Ottoman Empire bore from the Treaty of Berlin that was signed in 1878 as a kind of opportunity and added the article to this treaty that the Kotur area was to be included in Persian territory, even though England had not been a party to the war; this made the problem worse. This issue regarding the Kotur area, which the Ottoman Empire seized again after this process, could not be resolved even through the Istanbul Protocol that the Ottoman Empire and Persia signed in 1913, which attempted to

identify the borders of both states. This issue even continued into the days of the Republic. The Kotur issue that had come to the fore after the First Treaty of Erzurum and didn't get resolved until after the boundary treaty the Republic of Türkiye signed with Persia in 1932, which redrew Türkiye's Eastern borders, was the product of several centuries.

This study has attempted to explain how the problems that arouse during the process of the First Treaty of Erzurum had affected the agreement and its application and drawn out the matter. All the mentioned details did not get finalized through the First Treaty of Erzurum due to the text of the First Treaty of Erzurum being composed of falsified articles and the serious problems the occurred during its application in this respect. Ultimately, today no agreement is found regarding which emended version of the letter regarding the First Treaty of Erzurum is the actual one. In addition, Persia was a party to this treaty and aware of the fact that differences existed between the two copies that were signed at the time. Persia considered this issue a lot and attempted to take advantage of it for a long time in accordance with its political aims and to provide for its self-interests.

Giriş

1820 yılının son aylarına doğru savaşa evrilen Osmanlı-İran ilişkileri, 1820-1823 yılları arasında yaklaşık olarak üç sene harp şartları ekseninde yürütüldü. Rum fetretinin Osmanlı Devleti üzerinde yarattığı siyasi / askerî bunalım¹, bununla bağlantılı olarak Rusya'nın, İran'ı Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa teşviki², konargöçer olarak yaşayan Sepki ve Haydaranlı aşiretlerinin çıkardığı sorunlar³ ile İranlı hacılar ve tüccarların Osmanlı Devleti'nin yerel yöneticilerinin baskılarına maruz kalmaları, İran açısından savaşın çıkması için gereken şartları oluşturmaktaydı⁴. Tüm bu gerekçelerden yola çıkan İran, 1820 yılının Eylül ayından itibaren Osmanlı topraklarına Bayezid ile Kars üzerinden saldırıya geçti ve Osmanlı Devleti tebaasının canıyla malına doğrudan kastederek örgütlü / ölümcül bir şiddet uygulamaya başladı⁵. Osmanlı Devleti'nin buna mukabil gösterdiği silahlı ve organize tepki neticesinde tam bir savaş hâline geçen iki devlet, 1823 yılında akdedilen Erzurum Antlaşması'na⁶ kadar merkezi Erzurum olan Şark Cephesi ile merkezi Bağdat olan iki ana cephede askeri mücadele verdi. Bu mücadelenin mağlubu Osmanlı Devleti, kendisinin toprak kaybetmesini ve Rusya'nın safına geçmesini istemeyen İngiltere ile antlaşma için murahhas tayin edilen tecrübeli devlet adamı Erzurum Valisi ve Şark Seraskeri Mehmet Emin Rauf Paşa'nın başarılı diplomatik hamlelerinin de etkisiyle masada kazanmayı başardı⁷ ve toprak verilmeyen bir antlaşmayı İran ile imzaladı.

Bu çalışma; iki ülke arasında imzalanan ve siyasi tarih literatüründe I. Erzurum Antlaşması olarak anılan muahedenin mübadelesi esnasında yaşanan sorunlardan başlayarak antlaşmaya ve dahi sonrasına taşınan çekişmeleri, antlaşmayla ilgili bilinmeyenleri, antlaşmaya rağmen çözülemeyen ve sonradan çatışma haline gelen meseleleri ele alarak daha önce üzerinde ayrıntılarıyla durulmamış hususların değerlendirmesini yapmaya çalışacaktır. Bu bağlamda, Erzurum Antlaşması'ndan yahut savaşa sebep olan meselelerden kaynaklanıp antlaşma

1 Ahmed Cevdet (Paşa), *Tarih-i Cevdet*, c. XII, Dersaadet 1301, s. 3.

2 Yahya Kalantari, *Feth Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1797-1834)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Son Çağ Tarihi Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1976, s. 128; Serkan Keçeci, *The Grand Strategy of the Russian Empire in the Caucasus Against Its Southern Rivals (1821-1833)*, The London School of Economics and Political Science, Yayınlanmamış Doktora Tezi, London 2016, s. 160-161.

3 Muhammed Taki Sephehr, *Nasihü'l-Tevarih Tarih-i Kacariye ez Agaz ta Payan-ı Saltanat-ı Feth Ali Şah*, cild-i evvel, Esatir, Tahran 1377, s. 318.

4 BOA, HAT, 1314/51255, Zilkade 1235 (Ekim 1820); The Times, *Issue: 11711*, (Friday, Nov. 8, 1822); Yüksel Çelik, *Şeyhü'l-Vüzera Koca Hüseyin Paşa: II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*, TTK Yay., Ankara 2013, s. 164.

5 BOA, HAT, 825/37413-A, 21 Zilhicce 1235 (29 Eylül 1820); 807/37195-H, Zilhicce 1235 (Eylül 1820).

6 Antlaşmanın imza tarihi literatürde genel olarak, iki ülkenin murahhasları Rauf Paşa ve Mirza Muhammed Ali Aştıyani'nin üzerinde ittifak sağladıkları temessüklerin imza tarihi olan 28 Temmuz 1823 olarak kabul görmektedir. Lakin mübadele edilen temessüklerin antlaşma haline gelip Feth Ali Şah ve Sultan II. Mahmud tarafından onaylanması yani tasdikname haline gelmesi, 1824 yılına sarkmış hatta daha sonra da bahsedileceği üzere antlaşmanın tek ve doğru nüshası üzerinde ittifak sağlanamamıştır.

7 The Times, *Issue: 11965*, Monday, Sep. 1, 1823, s. 2; Eralp Yaşar Azap, *1820-1823 Osmanlı-İran Savaşı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2021, s. 251.

sonrası devam eden hususlara dair çözümsüzlükler vurgulanacak ve ilgili başlıklar, siyasi / askerî temelli konuları içeren bir çerçevede ele alınacaktır.

Antlaşma Metninin Değiştirilmesi ve Ortaya Çıkan Farklı Metinler

Erzurum'daki valilik sarayında iki ülkenin diplomatik temsilcileri murahhasların arasında geçen uzun müzakereler neticesinde üzerinde anlaşma sağlanan temessük metinlerinin Feth Ali Şah ve Sultan II. Mahmud tarafından onaylanan suretleri sayılan tasdiknameler, ülkelerin elçileri tarafından mübadele amacıyla başkentlere götürülmek üzere yola çıkarılmıştı. Bu diplomatik vazifenin görevlileri, İran adına Serheng yani bir albay olan Kasım Han ve Osmanlı Devleti adına ise orta elçi sıfatını taşıyan Sabık Divan-ı Hümayun Beylikçisi Mehmed Necib Efendi'ydi.⁸

Aldığı tasdiknameyi başkent Tahran'a götürmek ve şaha takdim etmek için yola çıkan ilk elçi, Osmanlı Devleti Elçisi Mehmed Necib Efendi oldu. 13 Ağustos 1823 tarihinde Erzurum'daki görüşmeler bittikten kısa bir süre sonra İstanbul'dan yola çıkan Necib Efendi⁹, Revan ve Tebriz'e uğrayıp bir dizi görüşme yaptıktan sonra, Tahran'a varmıştı¹⁰. Burada Feth Ali Şah'a tasdiknameyi takdim eden elçi Necib Efendi, kendisiyle uzun uzun siyasi sohbetler ederek şahın teklifi üzerine İranlıların coşkulu bayramı olan nevruzu orada geçirmek için Tahran'da kalmıştı¹¹. Zira halen üzerinde ittifak edilemeyen ve aslının hangisi olduğu net olarak anlaşılamayan Erzurum Antlaşması'na ait tasdiknamede o günlerde, İran tarafının isteği doğrultusunda birtakım düzeltmeler yapılmıştı¹². Osmanlı dönemi kaynaklarında tesadüf edilemeyen bu duruma, Farsça kaynaklarda da yüzeysel olarak yer verilmekteydi. Kaçar dönemini anlatan Farsça tarihlerde, antlaşma ve müzakereler ile ilgili süreçler detaylandırılmamıştı. Dönemin İranlı tarihçileri, Necib Efendi tarafından getirilen tasdiknamenin Feth Ali Şah tarafından beğenilmediğinden ve bu yüzden İran Kaymakamı Ebulkasım Ferahani'nin Tebriz'den çağrılarak Necib Efendi ile yeni bir antlaşma dizayn ettiğinden bahsetmekteydi. Bu sürecin nasıl işlediği ve hangi maddeler üzerinde düzeltmeler

8 Sahnâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Esad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle 1237-1241 / 1821-1826)*, haz. Ziya Yılmaz, OSAV, İstanbul 2000, s. 235-236; BOA, HAT, 802/37100-C-D, Muharrem 1239 (Eylül 1823).

9 Esad Efendi, *a.g.e.*, s. 235-236.

10 Rıza Kulu Han Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-Safa-yı Nasiri (Cild-i Nohom Behş-i Dovvom Donbale-i Saltanat-i Fethali Şah)*, Tahran 1380, s. 7810.

11 Azap, *a.g.t.*, s. 253.

12 Cihangir Kaymakamî, Erzurum Antlaşması'nın doğru nüshasının hangisi olduğu üzerine yaptığı değerlendirmede, metnin tashihi edilmek zorunda kalınmasına sebep olarak murahhas unvanıyla Erzurum'a gönderilen Mirza Muhammed Ali Aştıyani'nin müzakere masasındaki beceriksizliğini göstermektedir. Bu antlaşmanın İran'ın menfaatlerine uygun olmadığı düşünüldüğünden antlaşmanın maddelerinde düzeltmeler yapıldığı yorumunu yapan Kaymakamî, tashihi olunan metnin dahi İran'ın istediği şekle gelemediğini ifade etmektedir. Cihangir Kaymakamî, "Metn-i Diğeri ez Moahede-i Evvel-i Erzenelrum", *Berresiha-yı Tarihi*, Sal-ı Heştom, Şomare 5, 1352, s. 27.

yapıldığı, Ferahanî'nin namelerinden öğrenilebiliyordu¹³. Kaymakam Ferahanî vasıtasıyla Abbas Mirza adına Sultan II. Mahmud'a gönderilen namede, Feth Ali Şah'ın nelerden memnuniyetsizlik duyup böyle bir yola tevessül ettiği anlaşılabilirdi. Nitekim bu durumun ispatını, üzerinde düzenleme yapılan maddeleri ihtiva ettiği düşünülüp Kasım Han tarafından İstanbul'a gönderilen tasdikname metni yapmaktaydı. Bu bahis, daha sonra izah edilecek olmakla birlikte Feth Ali Şah'ın, Necib Efendi ile gelen antlaşma metnindeki en büyük rahatsızlıklarının:

- Ahitnamede iki devletin ittifadından bahsedilmemesi
 - Bazı maddelerde İran Devleti'nden söz edilmemiş olması ve söz edilen birtakım yerlerde devletin kötü anılması
 - Antlaşmanın ilk maddesinde yer verilen coğrafi sınırlar ve Bağdat semti ile üçüncü maddede bahsedilen Haydaranlı ve Sepki aşiretleri mevzularında farklı ifadelerin yer alması
 - Baban ili maddeleri
- olduğu söylenmekteydi¹⁴.

Yukarıda zikredilen temel maddeler yahut diğer bir tabirle Feth Ali Şah'ın rahatsızlık duyduğu meselelerin metin üzerindeki düzeltilmesinin, Kaymakam Ferahanî'nin riyasetinde ve Necib Efendi'nin olduğu bir mecliste yapıldığı bilinmekteydi. Düzenlenen bu ikinci metnin, Feth Ali Şah tarafından mühürlendiği ve iki ülkenin elçisi tarafından İstanbul'a gönderildiği ifade edilmekteydi. İkinci metnin ne zaman İstanbul'a yollandığı üzerinde tespitler yapılabilmekle birlikte metnin ne zaman kaleme alındığına dair aynı netlikte yorumlar yapılamamaktaydı. Tahran'da tashih edilen metin, İranlı Abdurrezak Big Dunbulî'ye göre 1239 yılının Muharrem ayında tesis edilmişti. Miladi olarak 1823 yılının Eylül ayına tesadüf eden bu tarihi, *Measir-i Sultaniye* gibi önemli Farsça kaynaklar aynı yılın Rebiülahiri olarak vermektedir ki muahedenin tashihi Muharrem ayında bitirilmediğinden ve sürecin uzamasından yola çıkarak İran kaynaklarının bu hususta ittifak edemediği görülmekteydi¹⁵. Tashih edilen ikinci metin olduğu düşünülen Farsça metnin üzerinde de Erzurum'da kabul edilen temessük tarihi olduğu bilindiğine göre, burada elçilerin başkentlere gidiş tarihleri yol gösterici olacaktır.

Tahran'da düzenlenip İstanbul'a gönderilen metni yanında getirdiğini tahmin ettiğimiz İran Elçisi Serheng Kasım Han, 16 Ocak 1824 tarihinde Kars'a ulaşmış, Osmanlı topraklarına

13 Kaymakamî, a.g.m., s. 17.

14 Kaymakamî, a.g.m., s. 35-37.

15 Kaymakamî, a.g.m., s. 32-35.

girmişti¹⁶. Tahran'dan net olarak ne zaman ayrıldığını bilemediğimiz Osmanlı Elçisi Necib Efendi ise, İstanbul'a varmak için 3 Mayıs 1824 tarihinde Erzurum'da bulunmuştu¹⁷. Necib Efendi'nin iki defa Tahran'a gitmediği varsayılırsa ve iki elçinin düzeltilmiş metinleri İstanbul'a götürdüğü düşünülürse İstanbul'a gitmek için yola çıkan iki elçinin aralarındaki varış farkı çok da fazla değildi. Dolayısıyla düzeltilmiş metinlerin bizce, 1823 yılının son ayında elçiler tarafından en azından İran elçisi tarafından İstanbul'a götürüldüğü söylenebilirdi. Zira Necib Efendi'nin, nevruzu İran'da geçirmiş olma ihtimali vardı. Buradaki mühim husus, antlaşma metninin Tahran'dan üzerinde oynanmış olarak İstanbul'a getirildiği ve bu durum, antlaşmayı takdim için İstanbul'a gelen İran Elçisi Serheng Kasım Han ile reisülküttap arasında yaşanan tartışmada tamamen gün yüzüne çıktı. Bu meselenin ayrıntılarına geçmeden evvel, tashih edilen metinle alakalı Osmanlı Devleti Elçisi Necib Efendi'nin merkezi, Tahran'da bilgilendirdiğine yahut bu işlemi hangi yetkiyle yaptığına dair herhangi bir kayda rastlanmadığı söylenmelidir. Fakat Tahran'da tashih edilen / değiştirilen metnin İstanbul'da, tasdikname ile farklı olduğunun görülmesi ve metnin tekrar eski hâline getirilmesi için Kasım Han vasıtasıyla Tahran'a gönderilmesi, Osmanlı Devleti'nin süreci merkezden tam olarak yönetemediğine işaret eder ve bu durum da yaşanacak diplomatik bir krizin habercisidir. Antlaşmanın nüshaları arasındaki farklılara geçmeden evvel, İstanbul'un bu konuda ilk olarak neleri fark ettiği ve duruma nasıl bir reaksiyon gösterdiği hususuna açıklık getirmek gerekir.

İran Elçisi Serheng Kasım Han, 3 Nisan 1824 tarihinde İstanbul'a gelmişti¹⁸. Kendisi, Abbas Mirza ve Kaymakam Ferahani'den getirdiği namerler ile tasdiknameyi teslim için, Babiali'de sadrazam ile görüşmüştü¹⁹. Akabinde teşrifat kuralları gereği huzura kabul edilen elçi Kasım Han²⁰, reisülküttap ile mülakat gerçekleştirdi. Esasında Necib Efendi, Kars'a ulaştığı 25 Nisan 1824 tarihinde tasdiknamenin İran şahına tesliminden bahsederken İranlıların, tasdiknamedeki tahrifatın düzeltilip yakında getirileceği beklentisi içerisinde olduğunu beyan etmekteydi. Sultan II. Mahmud, İranlıların aldatma yoluyla kendilerine sahih olmayan metnin tam olarak kullandığı ifadeyle “yutturulacağını” düşünüyordu²¹. Dolayısıyla bu gelen metnin, Osmanlı Devleti'ne “yutturulmak” istenen metin olduğu fikri daha ağır basmaya başladı. Bu haber, çok geçmeden taşraya da yayıldı. Metin geldiğinde, gerçekten üzerinde oynanmış olduğu da görülecekti. Elçi Kasım Han İstanbul'dayken Van Muhafızı Mahmud Paşa, tebdili iktiza eden tasdiknamenin tashih edilmiş onaylı sureti Osmanlı topraklarına ulaşana kadar, serasker paşanın emri gereği ihtiyatlı olunacağını beyan etmekteydi. İranlıların hilekâr bir millet olduğu fikrini serdeden paşa, Osmanlı topraklarındaki İran tebaası ile aralarında

16 BOA, HAT, 786/36677, 14 Cemaziyevvel 1239 (16 Ocak 1824).

17 BOA, HAT, 815/37281, 5 Ramazan 1239 (4 Mayıs 1824).

18 Cevdet, *a.g.e.*, s. 99.

19 BOA, HAT, 782/36597, 29 Zilhicce 1239 (25 Ağustos 1824).

20 Esad Efendi, *a.g.e.*, s. 311.

21 BOA, HAT, 802/37103, 25 Şaban 1239 (25 Nisan 1824).

münafereye sebep olacak durumlardan da imtina edileceğini söylüyordu²². Ama her ihtimale karşı asker, masadan kalkılabileceğini değerlendirerek cepheye gitmek için hazırlık yapmayı da ihmal etmiyordu.

Asker tekrar savaşa hazır şekilde beklerken, 1824 yazı başında reisülküttabın hanesinde görüşmeler başladı. Teamüller gereği elçiyi kabul eden Reis Efendi, Kasım Han'ı ve takdim ettiği tasdiknameyi pek de hoş karşılamadı. Divan-ı Âli'de Kasım Han tarafından sunulan tasdiknamenin, kalemde saklanan ve antlaşmanın murahhasları Rauf Paşa ile Aştiyanî arasında mübadele edilen Farsça temessükle lafzen ve mana olarak uyuşmaması, tasdiknamenin iadesine sebep olacaktı. Elçi Kasım Han'a iade edilen ve bir anda İran diplomatik delegasyonunda şaşkınlık yaratan bu gelişmenin akabinde Kasım Han, Reis Efendi'den acilen randevu talep etti²³. Akşam yemeğini kendisiyle yemek istediğini Reis Efendi'ye bildiren elçi, yanına İran Maslahatgüzarı Ağa Mustafa ve Serkâtibi de alarak reisülküttabın evinin yolunu tuttu. Randevu günü akşam saat sekizde başlayan yemekli kabulde ev sahibi Reis Efendi, sohbetin gergin geçeceğini en başından Kasım Han'a hissettirecekti. Kasım Han'a hitaben Reis Efendi; öteden beri devletler arasında yapılan antlaşmaların tasdikname metinlerinde, temessükte yazılı kelimelerin ve ibarelerin lafz be lafz aynı olageldiğini söylerken bu durumun neden kendisi tarafından getirilen tasdiknamede olmadığını soruyor, bu sebeple antlaşmanın taraflarına iade edildiğini beyan ediyordu. Bu duruma çok şaşırarak Elçi Kasım Han, devletini savunmak zorunda kaldı. Barışı en başında isteyen tarafın İran olduğu gerçeğini yineleyerek sözlerine başlayan elçi, İran'ın antlaşma maddelerine uygun hareket ettiği ve diplomatik kaidelerden habersiz olmadığını sözlerine ekleyerek antlaşmanın esas ve erkânını bozacak hiçbir hususun mevzu bahis olamayacağını da söyleyip ortada sorun bulunmadığını iddia ediyordu. Hatta elçi, reisülküttabın ortaya koyduğu tavra cevap olarak, "... Devlet-i Aliyye'nin muradı musalahayı istememek sureti ise o başkadır..." ifadelerini kullanarak barışı bozan taraf, bu tutumunuzla siz olacaksınız demek istiyordu.

Bu sözler üzerine zaten var olan gerginlik, daha da artmaya başladı. Elçi Kasım Han, âdeta meydan okurcasına, Farsça temessük ile getirdiği tasdiknamenin mukayese edilmesini önerdi. Bu sayede gerçek ortaya çıkacaktı. Farklılıkların ifadelerde mi yoksa anlamda mı olduğunu anlaşılması için, bu öneri makuldü. Elçi ile beraber İran adına orada bulunan Maslahatgüzar Ağa Mustafa ve Serkâtib, metinlerin esas bölümünden başlayarak mukayeseye başladılar. Metinler mukayese edildikçe, Reis Efendi'nin iddiaları doğrulanıyordu. Bağdat bölgesine

22 BOA, HAT, 786/36704, 30 Ramazan 1239 (29 Mayıs 1824).

23 Bu randevunun hemen öncesinde Osmanlı tarafı, İran Maslahatgüzarı Ağa Mustafa'yı, Babıali'ye çağırmişti. Tasdikname ve temessük metinlerini mukayese eden Osmanlı diplomatları, Tahran'dan gelen tasdiknamenin tahrif edilmiş olduğunu beyan ederek konunun müzakereye dahi kapalı olduğunu belirtmişti. Bunun barışı bozmak anlamına geleceğini ifade eden Ağa Mustafa'ya Osmanlı tarafı elçiyi dahi kabul etmeyeceklerini söyleyince, Ağa Mustafa geri adım attı. Tasdiknameyi yanına alan Ağa Mustafa, doğruca elçinin kaldığı hanenin yolunu tuttu ve Reis Efendi'nin de olduğu bir mecliste İran Elçisi Kasım Han'a bir mülakat ayarladı. BOA, HAT, 782/36603, (Tahminen Haziran 1824).

İran'ın müdahale etmemesini isteyen ve Osmanlı Devleti'nin oradaki siyasi varlığını tanıyan madde, İran'ın getirdiği tasdiknamede farklıydı. İranlılar maddeyi, iki devletin de oraya siyaseten müdahale edemeyeceği şeklinde tashih ederek değiştirmişlerdi. Bunun mânâdan ziyade lafızdan kaynaklandığını ve çok da önemli olmadığını söyleyen Ağa Mustafa, biraz da ön almak için, şahın haremının hac ziyaretini ihtiva eden madde ile İranlı tüccarların satacağı kiraz çubuğunu içermesi gereken maddelerde, Osmanlı tarafının da aynı şekilde davrandığını iddia etmeye başladı. Reisülküttap, İran'ın bu yaptığını büyük bir kriz olarak gördü ve bunun bir devletin şanına yakışmayacağını belirtti. Erzurum Antlaşması'nın hazırlanmasında, I. Mahmud ve Nadir Şah arasında 1746 yılında imzalanan Kerden Antlaşması'nın esas alınacağı bilinmesine rağmen İranlıların neden maddeleri değiştirdiğine anlam veremediğini açıkça İran heyetine soran Reis Efendi, kendisini tatmin etmeyen cevaplarla karşılaşıyordu. Sohbet gittikçe gerginleşirken elçi, Kerden Antlaşması'nın temessüğüyle tasdiknamesinin birebir aynı ve harf be harf uyuşup uyuşmadığını sordu ve konu başka bir mecraya taşındı. Divan-ı Hümayun'daki kuyudat mecmuasında bulunan eski antlaşmaların beylikçi efendi tarafından istishab ettirilmesi ve Kerden Antlaşması'nın kendisine sunulmasının meclis müzakeratına matuf olacağı tarafına iletilen Elçi Kasım Han, buna mukabil dikkat çekici bir teklifte bulundu. Elçi, İstanbul'da bulunan İngiliz ve sair devletlerin misyonlarının kendileriyle aralarında hakem olması, mevcut tasdikname ve temessüğü mukayese edecek bir meclis oluşturulup bu durumun onların hakemliğinde çözülmesi önerisini ortaya attı²⁴. Sözlerinin devamında Kasım Han, eğer durum Osmanlı Devleti'nin iddia ettiği şekilde neticelenirse, tasdiknameyi düzeltilmek üzere İran'a bizzat kendisinin götüreceğini beyan etti. Osmanlı heyeti bu sözlere cevap olarak, iki devlet arasındaki sorunun kendilerini ilgilendirdiğini ve başından beri bu işe karışılmadığını söylerken sözlerine itibar edilmemesinin yadırganıcı olduğunu ifade etti. Bunun bir "rezalet lakırdısı" olarak görüldüğünü de söyleyen Reis Efendi, sakın kalamamaktaydı. Buna rağmen İran, eski antlaşmanın çıkarılıp mukayese edilmesinde ısrar etmekteydi. Hatta bu olayın asla duyurulmaması gerektiğini de söyleyen İranlılar, Osmanlı Devleti'nin meclis sırlarının teminat altında olduğu cevabını aldılar ve şayet buradan dışarı bir söz çıkarsa onun kesinlikle İranlılar tarafından çıkarılacağını sert bir tonda İran heyetine söylediler. En nihayetinde Kasım Han müsaade istedi ve Ağa Mustafa ile gizlice on dakikalık bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmenin ardından iki delegasyon sohbete kaldığı yerden devam etti ve Kasım Han, düşmanlara karşı birlikte hareket edilmesi önerisini getirerek ortamı yumuşatmaya çalıştı. Ama Osmanlı tarafı yukarıda zikredilen her türlü teklifi bir kenara koyarak ve Kasım Han'ın da devleti karşısında zor durumda kalacağını bilerek tasdiknameyi kendisine resmen bir daha iade etti. Meclis dağıldı ve durum hemen sadrazama arz edildi. Sadrazam da konuyu, Sultan II. Mahmud'a iletti. Kayıt altına alınan

24 Osmanlı tarafı, bu ihtilafın özellikle İngilizlere doğru şekilde anlatılmasını önemli görüyordu. Değiştirilen tasdiknameye göre İranlıların Baban bölgesi üzerinde hak iddia etmesinin kabul edilebilir tarafı olmadığını söyleyen Osmanlılar, o sırada "*suret-i hakta görünen*" İngilizlerin doğru enformasyonla kazanılabileceğini ummaktaydı. BOA, HAT, 781/36594, 29 Zilhicce 1239 (25 Ağustos 1824).

tüm müzakereyi harf harf okuyan Sultan II. Mahmud'un tavrı netti. Ya doğru tasdikname gelir ya savaş tekrar başlar...²⁵

Türkçe / Farsça temessükler ve tasdiknameler arasındaki anlam farkının ortaya çıkardığı bu krizi çözmek, İran Elçisi Kasım Han'ın elindeydi. Zira Osmanlı tarafı, savaşın bu şekilde nihayete eremeyeceğini elçiye ihsas ettirmişti. Özellikle ilgili maddede yer alan İranlıların Bağdat, Baban sancağı ve civar sancaklardaki Osmanlı'ya bağlı Kürt beylerinin idaresini yok sayma çabası, Osmanlı tarafından kabul edilemezdi. Türkçe ve Farsça temessükleri alan elçi, Reis Efendi ile yaptığı görüşmeden sonra durumu devletine yazmaya karar verdi. Doğru tasdiknamenin gelmesi gerektiğini devletine söyleyecek olan Elçi Kasım Han, bu süre zarfında da İstanbul'da ikamet edecekti. Fakat ilişkilerin gerileceğini düşünen askerler, her türlü ihtimali göz önüne alarak silaha tekrar sarılmaya çalışmaktaydı. Şark Seraskeri Rauf Paşa, özellikle İran tarafının antlaşma olmadı propagandası yaparak Kürt aşiretlerini kullanma çabası içerisinde olabileceği ihtimalini kuvvetli görüyor, bu yüzden Erzurum'a nitelikli delil ve hayta askeri gönderilmesini istiyordu²⁶.

Şark tarafı için düşünülen olmadı ve İran Elçisi Kasım Han, tashih edildiği söylenip Tahran'dan gelen tasdiknameyi Osmanlı tarafına takdim etti; fakat gelen tasdiknamede de birtakım hatalar vardı. Mesela altıncı maddede, iki ülke topraklarında vefat edenlerin mallarının nasıl değerlendirileceği konusuyla ilgili terkipte, sadece Osmanlı topraklarında vefat edenlerin mallarının ne olacağı ile ilgili düzeltme yapılmıştı. Keza bazı yerlerde “vav” harfi fazla idi. Şart yerine “şurut”, canib yerine “cevanib” gibi yazımların, manayı değiştirmeyecek bir hâle getirilmesi gerekiyordu. Gelen tasdiknamede de tüm hatalar düzeltildikten sonra iki taraf mutabakata vardı ve mutabakatın ittifaka dönüştürülmesiyle alakalı olarak bir sohbet açıldı. Her iki taraf, bilhassa Rusya'yı bölge ve kendileri için büyük bir tehdit olarak görmekteydi ve bu nedenle yapılacak ittifak, bir İslam birliği olabilirdi. Her iki ülke dışarıya karşı beraber hareket etmeli, taraflardan birine karşı bir düşman zuhuru halinde ülkeler arasında asker, zahire, mühimmat sevkiyatı gibi yardımlaşmalar olmalıydı. Elçi Kasım Han bunu, bizzat Şehzade Abbas Mirza'nın talep ettiğini söylüyordu²⁷. Osmanlı Devleti, bu ve bunun yanındaki diğer taleplere siyaseti gereği hoş bakmayacaktı²⁸; ancak

25 BOA, HAT, 781/36589, (Tahminen Haziran 1824).

26 BOA, HAT, 783/36620, 11 Şevval 1239 (9 Haziran 1824). Antlaşmanın icrası, doğru tasdikname Tahran'dan gelene kadar askıya alınmıştı. Elçi Kasım Han, Erzurum'da mallarına el konulan tüccarların mallarının iade edilmesini talep etmekteydi; ancak merkez, sahil tasdikname İstanbul'a gelmedikçe savaşın bitmiş olmayacağını net olarak belirtmekteydi. Mesela İran da mülkiyet iddia ettiği Kerkük ve Erbil taraflarından askerlerini çekmemekteydi. Bağdat Valisi Davud Paşa'nın arayış bulmak için hem şah hem de şehzadeye hediye göndermesine rağmen sıcak savaş orada bir nevi devam etmekteydi. BOA, HAT, 802/37101; 788/36750. Osmanlı-İran Savaşı'nda İranlı tüccarların mallarının iadesi ve ticaretleriyle ilgili önemli bir çalışma için bkz. İbrahim Küreli, *1824-1908 Tarihli İran Ahkâm Defteri: Tüccarlar, Şehbenderler ve Ziyaretçiler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2021.

27 BOA, HAT, 814/37270, 29 Zilhicce 1239 (25 Ağustos 1824).

28 BOA, HAT, 782/36600, 29 Zilhicce 1239 (25 Ağustos 1824).

tasdikname krizi bitti derken yerine, doğru metninin hangisi olduğu bilinmeyen bir “Erzurum Antlaşması” kalacaktı²⁹.

Yukarıdaki çerçeve, iki devlet arasında imzalanan I. Erzurum Antlaşması'nın nasıl ortaya çıkarıldığının görülmesi üzerine çizildi. Birçok krizin akabinde ortaya çıkan Erzurum Antlaşması metninin hem nasıl oluştuğu hem de oluşuktan sonraki metnin doğrusunun hangisi olduğunun bilinmesi gerekiyordu. Yaptığımız araştırmalarda, I. Erzurum Antlaşması'nın düzeltilmiş son metninin hangisi olduğu noktasında bir sonuca ulaşılamadı. Bu karmaşık durum, o dönemde de avantaja dönüştü ve İran antlaşmadan sonra, antlaşmanın maddelerinden biri olan Baban bölgesine müdahale etmeme taahhüdünü vermediğini iddia ederek bölgeden uzun yıllar çıkmadı. Antlaşmanın nüshaları arasındaki uyumsuzlukların yarattığı problem, devletler arasında maddelerin farklı yorumlanmasına ve uygulanmasına sebebiyet verdi. Bu durum da bizi, antlaşmanın nüshalarını incelemeye sevk etti³⁰.

Tespitlerimize göre; I. Erzurum Antlaşması'nın kabul gören tek bir nüshasının bulunmadığını detaylarıyla ilk defa dile getiren, Cihangir Kaymakamî'di. Kendisi bundan yaklaşık yarım asır önce Tahran Üniversitesi'nde, İran Kaymakamı Mirza Ebulkasım Ferahanî'nin doğumunun 200. yılı münasebetiyle düzenlenen etkinlikte sunduğu tebliğde, konuyla ilgili önemli tespitler yapmaktaydı. Literatürde daha önce tesadüf edilemeyen bu bilgiler, iki ülkenin siyasi / diplomatik tarihinde önemli bir yere oturan antlaşma metninin neredeyse tüm nüshalarının birbirinden farklı olduğunu söylüyordu. Ancak Kaymakamî, Türkçe ve Farsça nüshalar arasında mukayese yapmamıştı ve yaptığı değerlendirmeler sadece elde bulunan Farsça antlaşma metinleri üzerindediydi. Bu metinler arasında yaptığı değerlendirmede doğru ve son nüshayı arayan Kaymakamî, birtakım ipuçlarıyla muhtemel son metnin hangisi olabileceği hususunda tahminde bulunuyordu. Kendisinin yaptığı tüm bu değerlendirmelere ilaveten tarafımızdan ulaşılabilen yahut önemli görülen tüm Farsça / Türkçe antlaşma nüshaları da incelendi ve Kaymakamî'nin eksik bıraktığı hususlar üzerine çalışma yapıldı.

Kaymakamî'ye göre, Ebulkasım Ferahanî'nin hattıyla kaleme alınan metnin, tashih edilmiş son ve asıl antlaşma metni olduğuna dair şüphe bulunmamaktaydı. Altında Ferahanî'nin

29 Konuyla ilgili son dönemde İran'da Farsça olarak kaleme alınan bir makalede, antlaşmanın nüshaları üzerindeki farklılıklar ayrıntılı olarak verilmiş ancak sürecin başlangıcı ve sonrasıyla alakalı bir değerlendirmede bulunulmamıştır. İlgili makale ve kısımlar için bkz. Nasrullah Salehi, “Yek Ahidname, Çend Metn-i Motafavet Berresi-i Entikad-ı Metn-i Ahidname-i Erzenelrum”, *Ayine-i Miras*, Şomare: 2, 1400, s. 99-103.

30 Türkiye'de I. Erzurum Antlaşması'nı doğrudan ve dolaylı olarak ele alıp ciddiyet arz eden mufassal bir çalışmaya rastlanmamıştır. Literatürde var olan ve I. Erzurum Antlaşması'nı doğrudan konu edinip Abdolvahid Soofizadeh tarafından kaleme alınan bir makalede, I. Erzurum ve II. Erzurum antlaşmalarının siyasi değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmış ancak ağırlıklı olarak I. Erzurum Antlaşması metninin transkripsiyonundan oluşan makalede, antlaşmada yapılan tahrifattan ve nüshalar arasındaki farklardan söz edilmemiştir. Bahse konu makale için bkz. Abdolvahid Soofizadeh, “I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açından Değerlendirilmesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXII/54, 2013, s. 183-194.

mührü bulunan 14 Aralık 1823 tarihli metnin, baştan iki sayfası eksikti. Kroniklerin söz etmediği bu metnin önemli görülmesindeki birinci sebep, Tahran'daki ilk düzeltmeyi yapan heyetin başında Ebulkasım Ferahanî'nin bulunmuş olmasıydı. Cihangir Kaymakamî, metnin orijinalliğini ve Ferahanî'nin elinden çıktığını ispat etmek için, Ebulkasım Ferahanî'nin torunlarının tanıklıklarını ortaya atmaktaydı. Hattın dedelerine ait olduğunu teyit için metnin altına mühürlerini basan Ferahanî'nin torunları Ali Muhammed El-Hüseynî ve Ali Ekber-El Hüseynî, babaları Mirza Ali'nin babası olan Kaymakam Ebulkasım Ferahanî'nin hattını mealen “*hu evet bu hat ve mührün babamın babası merhum Mirza Ebulkasım Kaymakam'a ait olduğuna şüphe yoktur ama ne garip ki bu nüshanın tefsiri nedir*”³¹ sözleriyle teyit etmekteydiler. Ancak Cihangir Kaymakamî'nin bu tespitleri yaparken gözden kaçırdığı önemli bir nokta vardı. Ferahanî'nin hattıyla kaleme alındığını ispata çalıştığı metnin altındaki tarih, İran Elçisi Kasım Han'ın İstanbul'a getirdiği ve Osmanlı Devleti'nin kabul etmemesi yüzünden daha sonra üzerinde düzeltmeler yapılmak için Tahran'a gönderilen antlaşma metninden altı ay öncesine aitti. Dolayısıyla ilgili metnin, tashih edilmiş son ve doğru metin olma ihtimali bulunmamaktaydı. Bu metin olsa olsa Osmanlı Devleti Elçisi Necib Efendi'nin Tahran'a götürdüğü ve üzerinde ilk düzeltmeler yapılan tasdikname metni olabilirdi. Nitekim Necib Efendi'nin Tahran'a gidiş-dönüş tarihleri dikkate alındığında, bu durum daha da fazla netlik kazanmaktaydı.

Cihangir Kaymakamî'nin tebliğinde ek olarak verdiği bu metin incelendiğinde metnin, elde mevcut Türkçe antlaşma metinleriyle örtüşmeyen yerlerinin olduğu görülmekteydi. Örneğin; antlaşmanın ilk ve en problemlı maddesi olan Baban bölgesine İran'ın müdahale etmemesi gerektiği hususu, bu nüshada iki devleti de kapsayacak şekilde verilmekteydi. Yine dördüncü maddede, iki devlet arasında fesada sebep olan Kürt aşiretlerine nasıl davranılması gerektiği, Türkçe metinlerde daha ayrıntılı ve farklı tarif edilmişti. Keza tüccarlar için önem arz eden beşinci maddede, tüccar mallarının saklandığı İstanbul ve Erzurum şehirleri zikrediliyor, malların teslimiyle alakalı Türkçe nüshalarda verilen altmış günlük süre ile malların nasıl teslim edileceği gibi hususlar ilgili Farsça nüshada bulunmuyordu³².

Ebulkasım Ferahanî'nin hattıyla kaleme alındığı şahitliklerle ispatlanan I. Erzurum Antlaşması nüshasının Türkçe nüshalarla mukayesesinde, metnin son ve doğru metin olamayacağı açıkça görülmekteydi. Lakin incelenen Farsça ve Türkçe hiçbir Erzurum Antlaşması nüshasının birbiriyle aynı olmadığı da diğer bir gerçektir. Mesela bunlar arasında iki ülkenin arşivlerinde muhafaza edilen Farsça ve Türkçe nüshalar, birbirleriyle farklılıklar arz etmekteydi. İran Devlet Arşivi “Sazman-ı Esnad” kataloglarında yer alıp nesta'lik hatla kaleme alınmış Farsça nüsha ile Osmanlı Arşivi'nde yer alan Türkçe nüsha arasında

31 Kaymakamî, a.g.m., s. 38-39.

32 Ferahanî'nin nüshası olduğu söylenen antlaşma metninin tamamı için bkz. Kaymakamî, a.g.m., s. 41-56.

anlam ve madde sayısı açısından farklar bulunmaktaydı³³. Öte yandan, günümüzde İran İslam Cumhuriyeti tarafından basılan ve İran'ın resmi siyasi tarih belgelerinin bir nevi neşri olan kaynaktaki Farsça muahede nüshası ile Osmanlı Arşivi'ndeki Farsça ve Türkçe muahede nüshaları arasında da önemli farklar söz konusuydu. Osmanlı Arşivi'ndeki Türkçe ve Farsça nüshanın esas kısmında yer alan “tarziye” ibaresi, İran'da neşredilen kitapta yer almamaktaydı³⁴. Yine Osmanlı Arşivi'ndeki Türkçe muahede nüshasında yer alan Abbas Mirza ile ilgili ifadeler, İran İslam Cumhuriyeti tarafından yayımlanan Farsça kitapta yoktu³⁵.

Yukarıda sıralanan muahedeler arasındaki farklılıkların mevcut olduğu diğer bir kaynak, tarihlerdi. Kaçar ve Osmanlı kroniklerinin eserlerinde yer alan muahede nüshaları da asla birbirleriyle örtüşmemektedir. Bunlar aynı zamanda eldeki Türkçe ve Farsça arşiv nüshalarıyla da farklılık göstermektedir. Mesela antlaşmanın Türkçesi'nde yer alan şart ve esas kısımları, Ravzatü's-Safa ve Nasihü't-Tevarih'te esas ile birlikte verilmekte, Farsça nüshada ise durumun böyle olmadığı görülmektedir³⁶. Yine muahedenin ilk maddesindeki Abbas Mirza ismi ve onun için kullanılan terkipler, Osmanlı Arşivi'ndeki nüshada ve Esad Efendi'nin eserinde yer alırken Ravzatü's-Safa ve Nasihü't-Tevarih'te yer almamaktaydı³⁷.

I. Erzurum Antlaşması'nın hararetle geçen müzakerelerinde üzerinde mutabakata varılan maddeler ve bu maddelerin daha sonra tashih edilmiş tasdiknamelere derç edilmiş hâlleri, görüldüğü kadarıyla ortaya nihai bir metin çıkarmamaktaydı. Tespit edebildiğimiz kadarıyla gerek Osmanlı gerekse de İran kaynaklarındaki antlaşma nüshalarından, hangi antlaşma metninin son metin olduğu anlaşılamıyordu. Kanımızca bu duruma, İran'ın I. Erzurum Antlaşması'ndan duyduğu memnuniyetsizlik sonucu, ittifak edilen metinler üzerinde kendi menfaatine uygun maddeler tesis etme teşebbüsleri sebep olmuştu. İki ülke siyasi tarihi açısından bugün de bir bilinmezlik yaratan nihai ve doğru metnin hangisi olduğu konusunu o dönem İran tarafı iyi kullanacak, Bağdat bölgesinden ordusunu çekmeyerek antlaşmanın ilgili maddesini hiçe sayıp bunu göstermiş olacaktır.

Bağdat Bölgesinde Düşmeyen Tansiyon

Erzurum Antlaşması'nın üzerinde ittifak edilemeyen ve büyük bir diplomatik krize dönüşen maddelerinden olan Baban bölgesine İran'ın müdahale etmemesini ihtiva eden madde, barış olmasına rağmen kısa bir zaman sonra sahada problem yaratmaya başlamıştı³⁸. İlgili madde hakkında kâğıt üzerinde yapılan düzeltmeleri her iki taraf da

33 Sazman-ı Esnad ve Kitabhane-i Millî-i Cumhuri-i İslami-i İran, No: 295 / 8038; BOA, A. {DVN. DVE.d, 43/1.

34 *Gozide-i Esnad-ı Siyasi-i İran ve Osmani Dovre-i Kacarîye (1211-1270)*, cild-i evvel, Defter-i Motelaat-i Siyasi ve Beynolmîleli, Tahran 1369, s. 295; Osmanlı Arşivi'ndeki Farsça antlaşma nüshası için bkz. BOA, A. {DVNS. NMH.d, 10/420. Osmanlı Arşivi'ndeki Türkçe antlaşma nüshası için bkz. BOA, A. {DVN. DVE.d, 43/1.

35 Azap, *a.g.t.*, s. 259.

36 Sepehr, *a.g.e.*, s. 344-345; Hidayet, *a.g.e.*, s. 7811-7812; BOA, A. {DVNS. NMH.d, 10/420.

37 Azap, *a.g.t.*, s. 258.

38 BOA, HAT, 808/37196-O, 3 Cemaziyelahir 1239 (4 Şubat 1824).

kendi lehine kullanmakta, dolayısıyla sahih antlaşma metnini ortaya çıkarmak için çaba gösterilmemektedir. İran bu durumdan cesaret alarak siyaseti gereği uzun süredir politik yatırım yaptığı Irak sancaklarındaki nüfusunu ve atebat bölgesini ciddi manada önemsiyor ve bu yüzden Osmanlı Devleti ile barış yapmasına rağmen tasarrufu olmadığı topraklardan çıkmakta direniyordu. Bu direnişin ilk emareleri, 1823 yılının Ekim ayında, henüz iki ülkenin tasdiknameler üzerinde gerginlik yaşamasından önceki dönemde görüldü. Bağdat Valisi Davud Paşa, Erzurum'da barış için mutabakata varıldığı haberini merkezden almıştı ancak bu durumun, henüz idare ettiği coğrafyada bir yansıması olmamıştı³⁹. Barışı tesis eden aktörlerin başında gelen Erzurum Valisi ve Şark Seraskeri Rauf Paşa, meseleye suhuletle yaklaşmaktaydı. Kendisi, taze barışı bozan taraf olmamak adına İranlılar arazileri tahliye edene kadar askeri hareketlilikten imtina edilmesini gerekli görmekte ve Erzurum'a gelen İranlı devlet adamlarının bu noktadaki şikâyetlerini dikkate alarak hasmane hareketlerden kaçınılmasını salık vermektedir⁴⁰. Bağdat Valisi Davud Paşa, Rauf Paşa'nın bu ikazlarını dikkate alsa da İranlıların özellikle Mendelicin sınırlarından askerini çekmemesi ve Tebriz ile Kirmanşahan'dan gelen yazılarda İranlılar tarafından bu durumun görmezden gelinmesi endişe uyandırmaktaydı⁴¹. Üstüne üstlük İran, Mendelicin'in gelirlerine el koyup kasabayı da harap etmekteydi. Aynı sıralarda Zuhab Sancağı'nın teslimine dair bir girişimin de olmaması, kaygıları arttırdı. Öte taraftan İran, bölgedeki Osmanlı mutasarrıflarını da yönlendirmeye başlamıştı. Hatta tehdit amaçlı Kerkük'e asker de sevk ediyordu⁴². Davud Paşa, durumun bu şekilde devam edemeyeceğinin bilinceydi ve bu yüzden, merkezden gönderilecek bir elçinin duruma vaziyet etmesini gerekli gördü⁴³.

Bölgedeki sorunlara yapılan antlaşmanın çözüm olmadığı gün geçtikçe daha iyi anlaşılmaktaydı. İran, buradaki meselenin antlaşma ile çözülemediğini beyan eder bir hâlet içerisinde girmiş ve meselenin halli için taleplerini, Bağdat Valisi Davud Paşa'ya ulaştırmıştı. Taleplerin başında, her sene mutat hale gelen Bağdat valilerinin İran'a gönderdiği pişkeşin savaş sebebiyle verilemeyen on bin tümenlik kısmının bir an önce gönderilmesi vardı. Bu pişkeşe mukabil, Mendelicin'in ve köylerinin boşaltılacağı ifade edilmekteydi. Sanıyoruz, İran'ın talepleri arasında en makul olanlardan biri buydu. Zira diğer talepler içerisinde doğrudan Osmanlı Devleti'nin bölgedeki egemenlik haklarına müdahale edenleri

39 BOA, HAT, 802/37104, 25 Muharrem 1239 (1 Ekim 1823).

40 BOA, HAT, 802/37113-M, 27 Muharrem 1239 (3 Ekim 1823).

41 BOA, HAT, 802/37104-E, 29 Muharrem 1239 (5 Ekim 1823).

42 BOA, HAT, 802/37113-B, 5 Rebiülevvel 1239 (9 Kasım 1823). Bağdat Valisi Davud Paşa İran'ın, bölgesindeki mutasarrıfları antlaşmaya rağmen himaye etmesinden rahatsızdı. Erzurum Antlaşması'nın Davud Paşa'ya gönderilen temessüğüne göre İran ve Osmanlı devletleri, 60 gün içerisinde ilgili maddeleri uygulamakla yükümlüydü. Fakat gelen haberler, İran'ın bölge ile ilgili maddeyi kendi siyasetine uygun olarak yorumlayacağı yönündeydi. BOA, HAT, 802/37113-K, 5 Rebiülevvel 1239 (9 Kasım 1823); 802/37113-İ, 13 Rebiülevvel 1239 (17 Kasım 1823). Bu yüzden Davud Paşa, Kerkük ve Erbil'e asker sevk etmeye başlamıştı. BOA, HAT, 802/37113-A, 17 Safer 1239 (23 Ekim 1823).

43 BOA, HAT, 802/37113-C, 13 Rebiülevvel 1239 (17 Kasım 1823).

bulunmaktaydı. Mesela İran, bölgedeki mutasarrıfların seçimlerinin tıpkı eskiden olduğu gibi İran'a da danışılarak yapılması taraftarıydı. Bu, direkt olarak Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale demekti. Bu yolla İran'ın muradı, istediği Kürt beyine paşalık tevcih ettirip hilat göndererek paşaları çıkarları doğrultusunda kullanmaktı. Yine bölgedeki Şii ulemanın seçiminde de Osmanlı Devleti'nin müdahalesi kabul edilmiyordu. Şiiilerin davalarının, kendi ulemalarının eliyle yürütülmesi, İran'ın en temel isteklerinden biriydi. İran tüm bunların yanında, bölgeden geçen hacılarına ve atebat için giden züvvarına da kötü muameleyi asla kabul etmemektedir⁴⁴. Tüm bu talepler, Davud Paşa tarafından değerlendirildikten sonra merkezle paylaşıldı⁴⁵. Ancak İran, bölgenin yirmi yıldır kendi tasarruflarında olduğunu iddia ederek özellikle Mendelicin bölgesinin tahliyesinin antlaşma şartlarından olmadığını beyan etmekteydi⁴⁶. Bir yandan da sınır nizamı ve bölgedeki İranlıların işlerinin halli için Bağdat'a, Mirza Muhammed Ali ve Hacı Muhammed Han göndermekteydi. Burada asıl sorun, İranlıların Bağdat Valisi Davud Paşa'dan duyduğu rahatsızlığı ve onun görevden alınması, İranlılara göre bölgeye huzuru getirebilirdi⁴⁷.

Savaş esnasında bir dönem İran safına geçen Baban Mutasarrıfı Mahmud Paşa, antlaşmadan sonra tekrar İran'ın yanında yer almaya başlamıştı. Devlet-i Aliyye'nin kudretinin İran'dan az olduğuna inanan Mahmud Paşa, Davud Paşa'nın telkinlerine rağmen fikrinden vazgeçmiyordu. Bu saf değişikliği, tabiatıyla İran'a cesaret veriyordu. Bölgeye sevk edilen İran askerleri, reayadan zorla para tahsil etmeye başlamıştı⁴⁸. Nitekim İran, askerlerine en başından bölgeden çekilmemesi talimatını vermişti⁴⁹. İşlerin çıkırından çıktığını ve artık Bağdat'ın yönetilemez bir vilayet hâline geldiğini düşünen Davud Paşa, durumu hem seraskere hem de merkeze bildirmesine rağmen nasıl hareket edileceği hususunda bir cevap alamamıştı⁵⁰. Bu duruma, tasdikname üzerinde halen iki tarafın da bir mutabakata varamaması neden olmaktaydı. Davud Paşa, antlaşmaya aykırı hareket edildiğini beyan etmek ve sorunu halletmek adına İran Şahı Feth Ali'ye yazdığı mektubu,

44 Atebata defnedilmek için giden İranlıların cenazelerinden hilaf-ı şer ve bidat olarak alınan fuzuli para da İran'ı ciddi şekilde rahatsız etmekteydi. BOA, HAT, 813/37262-J, Cemaziyelahir 1239 (Şubat 1824).

45 BOA, HAT, 802/37113-D, 13 Rebiülevvel 1239 (17 Kasım 1823).

46 BOA, HAT, 802/37113-H, 13 Rebiülevvel 1239 (17 Kasım 1823). Davud Paşa, Baban meselesinin bugünün meselesi olmadığını, selefi Bağdat Valisi Said Paşa döneminden verdiği örneklerle merkeze arz etmekteydi ve bir nevi çözümsüzlüğün kendisinden kaynaklanmadığını merkeze ihsas ettirmekteydi. Davud Paşa, Said Paşa'nın kötü yönetimi dolayısıyla bölgenin ve özellikle Mahmud Paşa'nın şahın himayesine girdiğini beyan etmekteydi. İran'ın elinde olan rehlinin teslimiyle alakalı kendi döneminde olan çabalardan bahseden Davud Paşa, daha önce elçi olarak İran'a giden Tezkere-i Evvel Süleyman Efendi'nin bu husustaki gayretlerinden bir netice çıkmadığını sözlerine ekliyordu. Mahmud Paşa'nın, Osmanlı Devleti safına katılmasına rağmen birçok gelişmenin iki devleti savaşa sürüklediğini söyleyen Davud Paşa, problemlerin altında büyük oranda Mahmud Paşa'yı görüyordu. BOA, HAT, 802/37113-L, 13 Rebiülevvel 1239 (17 Kasım 1823).

47 BOA, HAT, 811/37219, 7 Cemaziyelahir 1239 (8 Şubat 1824).

48 BOA, HAT, 808/37196-I, 21 Cemaziyelahir 1239 (22 Şubat 1824).

49 BOA, HAT, 808/37196-G, 21 Cemaziyelahir 1239 (22 Şubat 1824).

50 BOA, HAT, 808/37196-K, 21 Cemaziyelahir 1239 (22 Şubat 1824).

Molla Kasım adlı adamı vasıtasıyla İran'a gönderdi⁵¹. Şah ile bu süreçte iki defa görüşme gerçekleşti⁵². Fakat İran, sulh taraftarı görünmesine rağmen Bağdat bölgesindeki askerlerini geri çekmemektedir. Sultan II. Mahmud, bu işin idaresinin Rauf Paşa'da olduğunu ifade ederek çözüme onun vasıtasıyla gidilmesi gerektiği direktifini veriyordu⁵³. Her şeye rağmen Davud Paşa da Osmanlı Devleti'nin barışa aykırı hareket etmediğini göstermek için savaş sırasında ölen Şehzade Muhammed Ali Mirza'nın cenazesini İran'dan talep ederek bölgede defnettirilmesini sağlıyordu⁵⁴. Lakin Osmanlı merkezi yönetiminin ve Davud Paşa'nın tüm çabaları, beyhude görünüyordu.

Davud Paşa, İran'ın Bağdat'tan asla elini çekmeyeceğini merkeze defalarca söylemişti⁵⁵. Kendisi, Bağdat valisi olduğundan beri bölgenin İranlılarla sorunları olduğunu fakat sultandan sonra özellikle İranlı hacı, tüccar ve züvvara himaye edici davranıldığını sözlerine ekliyordu⁵⁶. Şahın ağzından "... *bu hareketlere benim rızam yoktur bunu irtikab eden şehzadeleri men ederim...*" yollu mesaj almasına rağmen Davud Paşa, sahada bu sözlerin yansımaları görmemektedir. Davud Paşa'nın tabiriyle "muvazaalı" hareket eden İran, bölgenin hâkimi olan paşaya muhalif paşaların İran tarafından desteklenerek kışkırtıldığından emindi⁵⁷. Rauf Paşa, tüm bu yaşananlar karşısında uzun süre suskun ve bir bakıma çaresiz bekleyiş içerisindeyken silahın değil diplomasinin işlemlerini tercih ettiğini göstermek adına, İran Şehzadesi Abbas Mirza'ya barış antlaşması maddelerine uymaları gerektiğini içeren bir mektup yazdı⁵⁸. Ancak o sıralarda Şehzade Abbas Mirza'nın rahatsız olduğu bir konu vardı. Her iki taraf da konunun çözümü için memur tayin ederken Davud Paşa'nın bir askeri hareketlilik içerisine girmesi, Abbas Mirza tarafından hoş karşılanmadı⁵⁹. Davud Paşa, İran'ın başından beri ahde hilaf hareketlerinden dolayı bir tedbir almaktaydı ama bu durum, İran tarafında aynı şekilde değerlendirilmedi.

51 BOA, HAT, 808/37196-Ö, 21 Cemaziyelahir 1239 (22 Şubat 1824); 808/37196-L, 21 Cemaziyelahir 1239 (22 Şubat 1824).

52 BOA, HAT, 783/36617-A, 21 Receb 1239 (22 Mart 1824).

53 BOA, HAT, 783/36619, 21 Receb 1239 (22 Mart 1824).

54 BOA, HAT, 788/36750-P, 7 Şevval 1239 (5 Haziran 1824); 788/36750-K, 7 Şevval 1239 (5 Haziran 1824). Şehzadenin cenazesi, binden fazla askerle önce Zuhab'a, oradan Bağdat'a getirilerek Atebat-ı Aliyat'a götürülmüştü. Esad Efendi, *a.g.e.*, s. 360.

55 BOA, HAT, 788/36750-L, 7 Şevval 1239 (5 Haziran 1824). Davud Paşa, bölgedeki sorunun kronikleşmiş bir hâl aldığı beyan ederken İran'ın bu topraklardan asla vazgeçmeyeceğine inanıyordu. BOA, HAT, 814/37269-J, 19 Zilhicce 1239 (15 Ağustos 1824).

56 BOA, HAT, 788/36750-J, 17 Şevval 1239 (15 Haziran 1824). Bu hususta bir beyan da Mekke-i Mükerrreme Şerifi Yahya'dan gelecekti. Kendisi, Surre-i Hümayun ile gönderilen hediyeler ile Kâbe kisvesinin ulaştığını söylerken İranlı hacılara iyi davranıldığını ifade edecekti. BOA, HAT, 550/27133, 25 Zilhicce 1239 (21 Ağustos 1824).

57 BOA, HAT, 814/37269-K, 19 Zilhicce 1239 (15 Ağustos 1824).

58 BOA, HAT, 801/37094-L, 29 Zilhicce 1239 (25 Ağustos 1824).

59 BOA, HAT, 784/36637, 29 Zilhicce 1239 (25 Ağustos 1824).

Davud Paşa'nın bu girişimi üzerine Şehzade Abbas Mirza, İran Elçisi Serheng Kasım Han vasıtasıyla İstanbul'a Farsça bir mektup gönderdi. Kendisi, Bağdat meselesiyle ilgili fikirlerini paylaşırken aslında orada bir çözümsüzlüğün tarafı olmadıklarını vurgulamaya çalışıyordu. Şehzade, İranlı Mirza Muhammed Ali ve Hacı Muhammed Han adlı memurların sorunların çözümü için Bağdat'a gönderildiğini, birinin üç birininse dokuz ay kalmasına rağmen meseleyle ilgili bir mesafe kat edilemediğini söylüyordu. Yine Abbas Mirza mektubunda, Baban Kürtlerinin ve Caf Aşireti mensuplarının İranlı züvvara ve kervanlara saldırdıklarını ifade ediyordu⁶⁰. Ona göre iki ülke arasında seksen yıllık sulhun beş günde Sabık Şark Seraskeri ve Erzurum Valisi Koca Hüsrev Mehmed Paşa tarafından bozulması, iki senelik harbe neden olmuştu. Ama Rauf Paşa'nın diplomasie önem veren tavrı, Abbas Mirza'nın takdirini kazanmıştı. Rauf Paşa'nın tüm bu çabalarına rağmen Abbas Mirza, Davud Paşa'nın benzer hassasiyetle hareket etmediğini özellikle vurguluyor ve aslında Irak-ı Arab'ın işlerinin Kirmanşahan'ın erbab-ı ihtiyarlarına bırakılmasını gerekli görüyordu⁶¹. Abbas Mirza siyaseten ve resmî olarak tavrını böyle ortaya koysa da İran, kendisine iltica eden Baban Mutasarrıfı Mahmud Paşa'yı kabul ediyor, paşanın taallukatından olan şahısların da halen İran'da rehin tutulması, vaziyeti savaş öncesi hâle döndürüyordu⁶². İran, kendilerine sığınan Baban paşalarından Mahmud ve Abdullah paşalardan birine tekrar görev verilmesini ve eğer bir sıkıntı çıkarsa değiştirilmesinde beis olmayacağını dillendirmeye başlayarak yeni yeni şartlar öne sürüyordu⁶³. Bu durum, Davud Paşa'ya da adamları vasıtasıyla iletilmişti. Antlaşmada olmayan bu şarta çok kızan paşa, "... ilacı şişe çekmekdir ne faide Devlet-i Aliyye-i Ebedü'd-devamın gaileleri vaktine tesadüf etmiş..." diyerek o sıralarda Osmanlı Devleti'ni hayli meşgul eden Rum fetretini kastederek bu sorun olmasa, İranlıların şişe çekilmesinin lazım geleceğini ifade ediyordu⁶⁴. Hatta Osmanlı Devleti, tıpkı savaşın başında olduğu gibi antlaşmaya rağmen İran'ı, Rusya'nın kışkırttığını düşünüyordu. Rum meselesini kullanarak Rusya, Anadolu'yu işgali dahi amaçlamış olabilirdi⁶⁵.

Tüm bu yaşananları nihayete erdirmek, Osmanlı Devleti için Rum tehdidi de düşünüldüğünde aciliyetliydi. Bu nedenle İstanbul, Bağdat'taki problemleri halletmek maksadıyla antlaşmadan yaklaşık bir yıl sonra Tezkire-i Sani Hazinedarbaşızade Esad

60 Caf ve Bilbas aşiretlerinin savaş sonrası İran ile yaşadığı sorunlar için bkz. BOA, HAT, 813/37262-C, 17 Muharrem 1240 (11 Eylül 1824).

61 BOA, HAT, 813/37262-I, Muharrem 1240 (Eylül 1824); 784/36653, Muharrem 1240 (Eylül 1824).

62 BOA, HAT, 813/37262, 17 Muharrem 1240 (11 Eylül 1824). Sürekli pişman olup iltica eden Mahmud Paşa, 1825 yılı başında tekrar pişman olacak ve Osmanlı Devleti tarafından affedilecekti. BOA, HAT, 809/37202, 24 Cemaziyelahir 1240 (13 Şubat 1825).

63 BOA, HAT, 813/37262-D, 17 Muharrem 1240 (11 Eylül 1824).

64 BOA, HAT, 813/37262-F, 17 Muharrem 1240 (11 Eylül 1824). İran, Bağdat'ı kontrolü altına almak için tespit ettiği her sorunu gündeme taşımaktaydı. Sabık Bağdat Valisi olup Osmanlı Devleti tarafından başı vurulan Said Paşa'nın ailesine ve özellikle annesine maaş bağlanması için İran Elçisi Kasım Han, İstanbul'da diplomasie yürütüyordu. Aslında en başında maktulün Halep'e sürülen ailesine daha sonra Bağdat'ta ikamet izni verilmiş ve kendileri gelirden de yoksun bırakılmamıştı. BOA, HAT, 811/37229, 25 Muharrem 1240 (19 Eylül 1824).

65 Türkiye Yazma Eserler Kurumu Millet Yazma Eser Kütüphanesi Belge (Aeblg), 197.

Efendi'yi, 1824'ün Ekim ayında Bağdat'a gönderdi⁶⁶. İstanbul'dan hareketi kış aylarına rastlayan Esad Efendi Bağdat'a, 14 Şubat 1825 tarihinde ulaşabildi⁶⁷. Esad Efendi ilk iş olarak, Tebriz'deki Veliht Şehzade Abbas Mirza ile diyaloga geçerek kendisiyle sorunları müzakere etmesi için memur tayin edilmesini talep etti⁶⁸. Aynı zamanda İstanbul'dan getirdiği mesajları, Bağdat Valisi Davud Paşa'ya ilettiler⁶⁹.

Abbas Mirza, Bağdat'taki sorunların çözülmesi için Esad Efendi'ye yanıtını beş ay geçtikten sonra verecekti. Şehzade Bağdat'a, sorunları müzakere etmesi için İran'da tutuklu olan Baban paşalarından Abdullah Paşa'nın maiyetiyle Hüseyin Kulu Han'ı göndermişti⁷⁰. Bağdat Valisi Davud Paşa'nın huzurunda toplanan müzakere meclisinde İran tarafı, Baban meselesi dışında her şeyi gündeme getiriyordu. İranlıların cenazelerinin bölgeye defininde yaşanan problemlerden gümrük vergisine kadar aslında antlaşmada karara bağlanan tüm konular tekrar mesele edilip görüşmeler sulandırılmaktaydı. Osmanlı tarafı, Baban maddesindeki memuriyetlerinin ne olduğunu İran tarafına sormasıyla İran'ın niyeti net olarak anlaşıldı. Hüseyin Kulu Han, bu konuda kendisine bir yetki verilmediğini ve bunun için buraya gelmediğini söylemekteydi⁷¹. Kendisi bu meselenin hallinin, Şehzade Abbas Mirza'nın huzurunda toplanacak bir mecliste neticeye bağlanabileceğini de sözlerine ekledi ve Esad Efendi'yi Tebriz'e götürmeye mecbur etti. Esad Efendi, Bağdat Valisi Davud Paşa ile de konuyu istişare ettikten sonra İran'a gitmeye karar verdi ve Süleymaniye üzerinden Tebriz'e geçti.

Tebriz'e varan Esad Efendi, beklenmedik bir durumla karşılaştı. Şehzade Abbas Mirza, kendilerini adeta ciddiye almadığını gösterircesine onlar daha Tebriz'e varmadan şahların ve şehzadelerin sayfiyelik av mekânı olan Sultaniye'ye gitmişti. Görüşmeler, Kaymakam Mirza Ebulkasım Ferahani ve sair vükela arasında gerçekleşecekti. Ama Esad Efendi, İstanbul'dan bu işi halletmek için gönderildiğinin bilincindeydi ve bu yüzden kendisinin Abbas Mirza ile görüşmesi gerekti. Durumu Şehzade'nin oğlu ve nâibi olan Behram Mirza'ya aktaran

66 Esad Efendi, *a.g.e.*, s. 355; BOA, HAT, 811/37216, 23 Safer 1240 (17 Ekim 1824); 806/37178, 6 Rebiülevvel 1240 (29 Ekim 1824). Esad Efendi takririnde Bağdat'a, İranlı tüccarlara ve züvvara kötü davranan Bağdat Valisi Davud Paşa'nın uyarılması ve bölgeden İran'ın elini çekmesini sağlamak için görevlendirildiğini söylüyordu. Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 281.

67 İstanbul'dan yola çıkan Esad Efendi, kışın şiddetinden ve karın yoğunluğundan dolayı Sivas'ta bir müddet ikamete mecbur kaldı. Yanına vali tarafından terfik edilen askerle tekrar yola çıkan Esad Efendi, Maden-i Hümayun üzerinden Diyarbakır'a geçti. Buradaki iç karışıklardan bizar olan Esad Efendi, Mardin ve Musul istikametini takip ederek Bağdat'a hayli zahmet çekerek ulaşacaktı. BOA, HAT, 789/36773-D, 3 Receb 1240 (21 Şubat 1825).

68 BOA, HAT, 789/36773-A; 789/36773-B; 789/36773, 13 Receb 1240 (3 Mart 1825).

69 BOA, HAT, 789/36773-C, 3 Receb 1240 (21 Şubat 1825).

70 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 281.

71 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 281; BOA, HAT, 782/36607-A, 15 Zilkade 1240 (1 Temmuz 1825). Bu husus daha sonra Sultan II. Mahmud'a yazılacak ve kendisi kızgınlığını "... bu İranlı gibi alçak ve ahde vefa etmez bir kavim olamaz ki sözlerine itimad olunsun..." şeklinde ifade edecekti. BOA, HAT, 782/36607, 15 Zilkade 1240 (1 Temmuz 1825).

Esad Efendi, Müstevfa Mirza Muhammed Takî'den aldığı haberle şaşkınlığa uğradı. Abbas Mirza, ulaşıyla Esad Efendi'ye gönderdiği haberde, kendisiyle görüşmeyi arzuladığını fakat dönüşünün uzun süreceğini söylemekteydi. Müzakere için Mirza Takî'yi görevlendirdiğini ileten Abbas Mirza, Osmanlı Devleti'ni ve meseleyi umursamadığını açıkça göstermekteydi⁷².

Meclis, Mirza Takî'nin hanesinde toplandı. İran adına Kazasker Mirza Mehdi de mecliste hazır bulundu. İran tarafı, tüm meseleyi Davud Paşa ve onun İranlılara kötü davranması üzerine kurgulamıştı. Esad Efendi'nin asıl meselenin Baban'dan İran'ın elini çekmesi olduğunu beyan etmesi üzerine İran tarafı, rüsum-ı âdiyeden başka bölgeden İran'ın bir talebi olmadığını iddia etti. Esad Efendi, bunun antlaşma metninde olmayan bir husus olduğunu söyledi ama yine de bu konuda ne Bağdat kışlağına gidenlerden ne de bölgeden İran yaylaklarına gidenlerden vergi alınmamasını tavsiye etti. Müzakerelerde orta yol bulunmuştu ve varılan uzlaşma, Abbas Mirza'ya iletildi. Ancak Abbas Mirza, Esad Efendi'ye sert sözlerle karşılık verdi. Kendisi İran'ın bölgeye müdahale ettiğini asla kabul etmiyordu ve tüm sorunun, Bağdat Valisi Davud Paşa'nın antlaşma şartlarına uymamasından kaynaklandığını belirtiyordu. Rüsum konusunda da direten İran, bu harcın Zend Hanı Kerim Han zamanından beri tahsil edildiğini ve paranın İran şahının hazine geliri olduğunu söylüyordu. Esad Efendi, artık tahammül edemiyordu. Abbas Mirza ile Davud Paşa arasındaki anlaşmazlığın olayı bu raddeye getirdiğini ve İran'ın bunu bahane ederek Osmanlı topraklarından çekilmediğini karşı tarafa net olarak beyan ediyordu. Bahane olarak öne sürülen yaylak harcı meselesini de bir türlü anlamayan Esad Efendi, dönüş yolunda uğradığı Revan'da, Revan Serdarı Hüseyin Han'a ateş püskürecek: "... İran şahının ne ihtiyacı var ki ilet rüsumatımı hazinesine varidat ittihaz eyleye..." "... ve şunu da söyleyem ki madam üss-i esas olan şarta İran Devleti tarafından riayet olunmuyor bizim taraftan dahi bundan böyle İranlı mevaddi şeraitinin icralarından igmaz olunur..." sözleriyle Esad Efendi, İran'a bir nevi rest çekecekti. Sohbet, serdarın ortamı yumuşatmaya çalışması ve iki ülke arasında Rusya'ya karşı savaşlarda ortak hareket edilmesi önerisinin gelmesine kadar vardı. Hatta serdar, sadece askerî değil maddi yardımın da taraflarına yapılabileceğini söyledi. Esad Efendi'nin buna hayli sinirlendiği, ifadelerinden anlaşılmaktaydı. O, serdara, Osmanlı Devleti'nin İran'ın parasına puluna ihtiyacı olmadığını ve kendilerinden sadece antlaşmaya riayet edilmesinin beklendiğini söyledi⁷³.

Bağdat'taki sorunları halledemeden dönüş yoluna geçen Esad Efendi, Revan üzerinden 15 Eylül 1825 tarihinde Kars'a vardı. Burada Hafız Paşa ile mülakat gerçekleştiren Esad Efendi, bir ay uğraş verildiğini ancak İran'ın üstü kapalı olarak Davud Paşa'yı görevden alın demek istediğini aktardı. Sultan II. Mahmud, Esad Efendi'nin memuriyetinden hiç memnun olmadı. Hissiyatını "... memuriyetinde bir faide olmamış bakalım geldikde şifahen ne veçhile

72 Esad Efendi, a.g.e., s. 467.

73 Esad Efendi, a.g.e., s. 468-473, 476-477.

*ifadati vaki olur...*⁷⁴ diyerek aktardı. Diğer yandan Abbas Mirza, bölgeden alacağı olduğunu iddia ettiği yirmi bin tümen için muhassıl tayin etmekteydi⁷⁵. Davud Paşa'ya göre yaptıkları sadece bundan ibaret de değildi. Arap eşkıyalarını kışkırtarak Necef, Kerbela ve Hille'ye gönderen Abbas Mirza, buraları istila için fırsat kollamaktaydı⁷⁶.

1823'te imzalanan Erzurum Antlaşması'na rağmen yaklaşık iki yıl İran'ın bölgeden çekilmesi için uğraş veren Osmanlı Devleti, antlaşmayı tahrif eden İran'a karşı diplomatik tüm kanalları kullanmış ancak hiçbir netice alamamıştı. 1826 yılında patlak veren Rus-İran harbi, Osmanlı Devleti'ni Bağdat sorunu açısından rahatlattı. İran, Osmanlı Devleti nezdinde yaptığı girişimlerle, Rusya karşısında kendilerine yardım edilmesini talep etti⁷⁷. Tüm gücünü savaşa kanalize eden İran'ın, Bağdat bölgesinde çatışmaya meyilli hareketlerden de kaçındığı görüldü. Kendileri için çok ağır sonuçları olan Türkmençay Antlaşması ile 1828 yılında savaşı nihayete erdiren iki devletten İran, yaşanan ağır hezimete bir de diplomatik skandal ekledi ve Rusya'nın İran Büyükelçisi Aleksandr Griboyedov'u Tahran'da katletti⁷⁸. Tüm bu gelişmeler akabinde çıkan 1828-1829 Osmanlı-Rus harbi de ülkelerin odağının Bağdat bölgesinden kaymasına neden oldu. Hemen ardından merkezileşme politikalarının bir gereği olarak Bağdat'taki Kölemen hâkimiyetine son vermeyi isteyen Sultan II. Mahmud, Abbas Mirza'dan da aldığı destekle Davud Paşa'yı gözden çıkardı ve 1831 itibarıyla bölgedeki Memluk egemenliği tamamen sona erdi⁷⁹.

Süreç, Osmanlı Devleti'ni Kölemen sultasından kurtarmaya kadar gitmişti ve İran da hayli rahatsızlık duyduğu Kölemen Davud Paşa'nın gidişinden memnuniyet duydu. Osmanlı Devleti'nin bundan sonra bölgedeki yöneticileri merkezden atamaya başlamasıyla iki ülke arasında problem olan yönetici krizleri bir açıdan çözülmüş gibi görünse de II. Erzurum Antlaşması ve sonrasında sınırlar üzerindeki ihtilaf sürekli devam edecekti.

İleri Karakol Kalelerin Teslimi

Osmanlı ve İran devletlerinin arasındaki savaş bitmesine rağmen iki ülkenin niza konusu yaptığı ve I. Erzurum Antlaşması'nda çözülmek bir yana, çok uzun yıllar süren ve uluslararası gündemi de meşgul eden bir diğer mesele de kalelerin teslimiydi.

Osmanlı ve İran devletleri için ileri karakol görevi gören şarktaki kaleler, askeri üs ve toplanma merkezleriydi. Modern anlamda bir sınır kavramının olmadığı, ülke topraklarının

74 BOA, HAT, 809/37203, 3 Safer 1241 (17 Eylül 1825).

75 BOA, HAT, 814/37265-H, 11 Rebiülahir 1241 (23 Kasım 1825).

76 BOA, HAT, 814/37265-A, 13 Rebiülahir 1241 (25 Kasım 1825).

77 Kalantari, *a.g.t.*, s. 188-189.

78 Abdolvahid Soofizadeh - Özgür Türker, "Rus-İran (Kaçar) İlişkileri Adına Dehşet Verici Bir Hadise: Rusya'nın Tahran Başkonsolosluğu Baskını ve Büyükelçi Aleksandr Griboyedov ve Maiyetinin Katledilmesi (11 Şubat 1829)", *Belleten*, LXXXII/294, 2018, s. 579-580.

79 Sabri Ateş, *Osmanlı-İran Sınır Bölgeleri: Bir Sınır Yapmak 1843-1914*, Küre Yayınları, İstanbul 2020, s. 93.

nerede başlayıp nerede bittiğinin anlaşılmadığı bir devirde yapılan I. Erzurum Antlaşması, özelde sadece işgal edilen topraklardan çekilmeyi, kale ve arazileri teslim edip savaş öncesi sınırlara dönmeyi içerdiğinden⁸⁰, şark sınırında bulunan kalelerin kime ait olduğu da anlaşmazlığa neden olmaktadır. Her ne kadar ülkeler, ellerindeki toprakların ve kalelerin nereler olduğunu çok iyi bilseler de antlaşmada bu yerlerin zikredilmemesi, iki ülke arasında sulha rağmen gerginliğin devam etmesi ve en önemlisi antlaşma metninde yapılan tahrifatın siyasi etkisi, kalelerin kime ait olacağı ile teslimi noktasında uzlaşmazlığa neden oldu. Van ve Hakkari'nin İran'a uzanan rakımı yüksek arazilerinde yer alan bu kaleler: Kotur, Mahmudi (Hoşap), Çehrik, Derik, Başkılan, Pizan, Erci, Divane, Eşkidan, Dir, Lorikan, Albak, Satmanis, Karasavan ve Monla Hasan kaleleriydi⁸¹.

Erzurum valisi, şark seraskeri ve antlaşmanın müzakerelerinin yürütücüsü Mehmed Emin Rauf Paşa, 1825 yılının ortalarında görevden alınarak Bolu ve Kastamonu mutasarrıflığına atanmıştı⁸². Yerine, aynı unvanlarla Mehmed Galib Paşa tayin edilmişti. Galib Paşa, görevi teslim almak için Erzurum'da bulunduğu Rauf Paşa'dan vazifesiyle ilgili evrakları teslim alırken bölgeyle ilgili bilgileri de almayı ihmal etmemişti⁸³. Göreve başlayan Paşa'yı o sıralarda bekleyen en mühim meseleler; Kafkaslardaki Rus tehdidi, İran ile antlaşmaya rağmen çözülemeyen sınır sorunları, toprakların iadesi ve en başta da kalelerin teslimiydi.

Vazifeye başlar başlamaz birçok sorunun çözüm beklediğini gören Galib Paşa, Osmanlı Devleti'nin en önemli sınır kaleleri arasında yer alan Hakkâri sancağı kaleleri ile Mahmudi yani bugünkü adıyla Hoşap Kalesi'nin İran tarafından 1826 Nisan'ına kadar teslim edilmemesine bir türlü anlam verememekte hatta bölgeden gelen Mirza Fazlullah'la durumun garipliği üzerine söyleşmekteydi. Sorunun çözülmesi gerektiği Abbas Mirza ile de paylaşılmasına rağmen şehzade, savaştan evvel mesele haline getirdiği hususları gündeme taşıyıp bir anlamda ayak diremekteydi⁸⁴. Fakat Galib Paşa, durumu merkeze aktararak gerekli adımları atmaya başlamıştı⁸⁵.

Paşa, meselenin halledilmesi için İççuhadar Seyyid Ahmed Ağa'yı görevlendirmişti. Ahmed Ağa, kendisine verilen tahriratla önce Revan'a, oradan Tebriz'e gitti. Ahmed Ağa'nın görevi, antlaşmaya rağmen teslim edilmeyen kaleler ve arazilerin teslimini bir karara bağlamak

80 Temessük tarihinden itibaren altmış gün içerisinde İran'ın zapt ettiği kale ve arazilerin Osmanlı Devleti'ne verilmesi gerektiği hakkında bkz. BOA, İE.AS, 89/8236.

81 BOA, HAT, 808/37198-K.

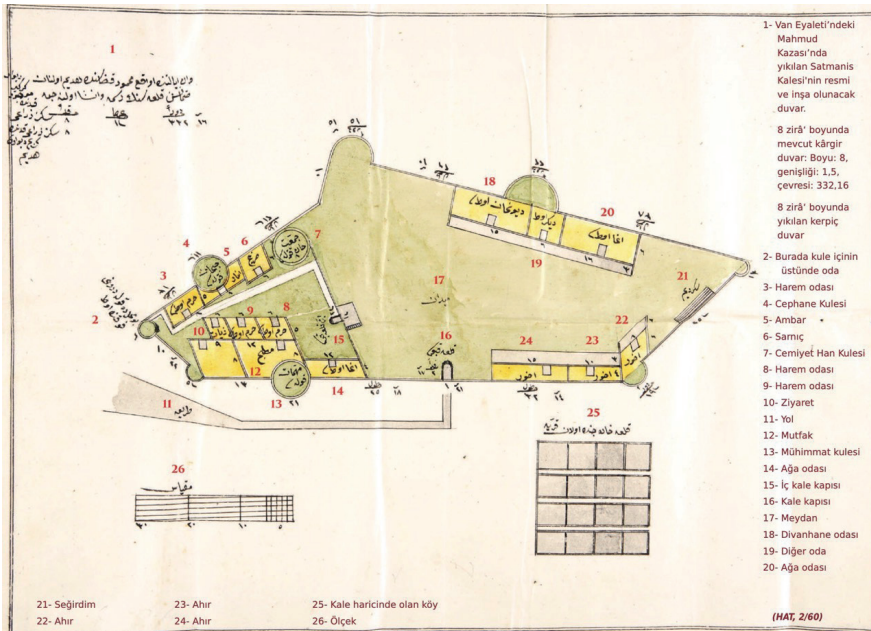
82 BOA, HAT, 672/32913, 5 Zilhicce 1240 (21 Temmuz 1825); Mehmet Doğan, *Mehmet Emin Rauf Paşa (1780-1860)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 106.

83 BOA, HAT, 811/37224, 27 Şevval 1240 (14 Haziran 1825); A. Zeki Memioğlu, *Galip Paşa ve Erzurum Valiliği*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1998, s. 101.

84 BOA, HAT, 811/37218, 7 Zilkade 1241 (13 Haziran 1826). Galib Paşa, durumu merkezle paylaşırken, musalaha ahkâmına muğayir bu hâle bir an önce son verilmesi gerektiğini de Şehzade Abbas Mirza'ya bildirmektedir. BOA, HAT, 770/37176-O.

85 BOA, HAT, 772/36215, 3 Cemaziyelevvel 1242 (3 Aralık 1826).

ve kararın metnini, Farsça / Türkçe olarak tesis etmek yahut ettirmektir⁸⁶. Bunun dışında bir de Hakkâri bölgesindeki zırnık madeninin Osmanlı Devleti'ne teslim edilmesi gerekmektedir. Ahmed Ağa, tüm bu hususları Şehzade Abbas Mirza ile görüştü ve resmîleştirdi. İki taraf arasında anlaşılan ve kayıt altına alınan metne göre; Hakkâri'nin Başkılan, Dirik, Pizan, Erci, Divane, Eşkidan, Lorikan ve Albak ile Gever bölgesi, Mahmudi'nin Satmanis, Abağa kaleleri ve arazileri ile zırnık madeni, Osmanlı Devleti'ne verildi. Ancak savaştan önce de sorun olan Çehrik Kalesi'nin durumu, biraz farklıydı. Bu kalenin Osmanlı hudutları içerisinde olmadığı tahakkuk etmişti. Diğer yandan uzun süre gündemi meşgul edecek Kotur sorunu da burada ortaya çıktı. Hoy'a yakın olan Kotur Kalesi, eski antlaşmalarda yıkıtılma şartına bağlanmıştı. Buna istinaden Osmanlı Devleti, bundan sonra oraya kale yapılmamak üzere Kotur köyünü ve Çehrik Kalesi'ni, İran'a bıraktı. Tüm bu hususlar da bir senet haline getirildi ve senedin Türkçesi, İran'a teslim edildi⁸⁷.

Plan

Satmanis Kalesi Planı 1817

(*Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, haz. Resul Köse, Kevser Şeker, Kemal Gurulcan vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul 2016, s. 199)

86 BOA, HAT, 807/37193-B, 15 Zilkade 1242 (10 Haziran 1827).

87 BOA, HAT, 770/36176-Ü; 1315/51269-A. Osmanlı-İran arasındaki hududun belirleyici noktasında askerî bir üs olan Kotur Kalesi'nin yıkıtılması, geçmiş antlaşmalarda yer almaktaydı. 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin yahut diğer adıyla Zuhab Antlaşması'nın Farsça ve Türkçe nüshalarında bu ibare yer almaktaydı. *Muahedat Mecmuası*, c. II, TTK Yay., Ankara 2008, s. 310-311; Remzi Kılıç, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları*, Tez Yay., İstanbul 2001, s. 194; <http://dl.nlai.ir/UI/a3dfb80-88ab-43ad-8b71-0a550aa7b9c1/LRRView.aspx?History=true> (Erişim Tarihi: 04.10.2021)

İki devlet arasında imzalanan I. Erzurum Antlaşması'na rağmen tekrar ayrı bir protokolle düzenlenen arazi ve kalelerin teslimi konusu, bu protokolle de çözülemeyecekti. Galib Paşa'nın Erzurum valiliği bittikten sonra da bu konular, sorun olmaya devam etti. Kendisinden sonra gelen Erzurum valileri, konuya onun kadar hâkim olmadıklarından ve bir yandan da şark cephesinde Rus savaşıyla uğraştıklarından, sorunu halletmeyi başaramadılar. 1829'da, Erzurum Valisi Salih Paşa'nın zamanında, Kotur tekrar gündeme getirilmiş, Galib Paşa zamanında yapılan protokolün ardından hediyeleşme mahiyetinde bir defaya mahsus olarak verileceği söylenen para eksik verildiği için İran tarafından itiraz konusu yapılmıştı⁸⁸. Hatta hiçbir zaman İran zaptına geçmediği Osmanlı tarafından söylenen zırnık madeni de İran tarafından istenmekteydi⁸⁹. Halbuki İran'ın Erzurum Kargüzarı Ağa Muhammed Hasan ile hem kaleler hem de maden hususunda iki tarafın rızalarıyla mühürlenmesi istenen bir senet vardı. Bu senet, Galib Paşa'nın sonuca bağladığı hususları aynen ihtiva etmekteydi⁹⁰.

Osmanlı Devleti, bazı hususlarının teyit edilmesi için arşiv kayıtlarına başvurdu. Bu kayıtlarda Hakkâri Hükümeti ve Hoşap Sancağı'nın tevcihati haricinde kale ve arazisiyle ilgili bir kayda rastlanmadı. Ayrıca bir defaya mahsus senet hediyesi olarak İran'a verilmesi gereken paranın da tam olarak ödenmediği ortaya çıktı⁹¹. Fakat İran, tıpkı Erzurum Antlaşması'nın tasdiknamelerinde olduğu gibi, ilgili protokollerde de bazı oynamalar yaparak Osmanlı tarafı adına süreci yürütmekle görevli Galib Paşa'yı kandırmaya yeltendi. Bunu fark eden Paşa, her hususun protokole derç edilmesini söyledi ve durumu tesviye etmeye çalıştı⁹². Ancak süreç, istenen şekilde ilerlemedi.

Esasen Osmanlı tarafı da yaşanan sorunlarda pay sahibiydi. 1829 yılında Osmanlı-Rus Savaşı devam ederken reisülküttaba ait bir tahrir hülasası, çarpıcı şeyler söylüyordu. Bu takrire göre, kaleler Osmanlı'ya teslim edilmişti; fakat Kotur ve Çehrik, 1826'da patlak veren İran-Rus savaşı dolayısıyla İran'a teslim edilmemişti⁹³. Yine zırnık madeni üzerinde İran hak iddia etmekteydi. Reisülküttap, Rusya ile savaştayken başına yeni bir dert açmamak için Çehrik ve Kotur meselesinin halledilmesini salık vermekteydi⁹⁴. Van Muhafızı İshak Paşa, bir dönem Ruslar tarafından zapt edilen Çehrik Kalesi'nin ele geçirildiğini ve hatta

88 BOA, HAT, 714/34100, 4 Ramazan 1244 (10 Mart 1829).

89 BOA, HAT, 457/22544, 11 Şaban 1244 (16 Şubat 1829). Bu konu, iki ülke arasında ciddi bir mesele hâlini almıştı. İran, madenin Osmanlı tarafından işletilip gelirinin yarısının kendilerine verilmesini talep etmişti. Galib Paşa, bu teklifi şiddetle reddetti. Osmanlı'nın mülkünden kimseye vergi verilemeyeceğini beyan eden paşa, gerekli pazarlıklardan sonra bir defaya mahsus olmak üzere Abbas Mirza, Revan Serdaru Hüseyin ve Ağa Hasan'a hediye kabilinden para verileceğini taahhüt etti. Tüm mesele de bu paranın İran tarafından devamlı verilmesi gerektiği fikrinin ortaya atılması üzerinden çıktı. BOA, HAT, 770/36176, (Temmuz 1827).

90 BOA, HAT, 793/36837-A.

91 BOA, HAT, 785/36668.

92 BOA, HAT, 794/36852.

93 BOA, HAT, 1091/44307-Ç, 23 Zilkade 1243 (10 Mart 1829).

94 BOA, A. {DVNS.NMH.d, 10/221-222. Osmanlı Devleti'nin İran'dan aldığı kaleler ve madenin durumuyla ilgili detaylar için bkz. BOA, HAT, 807/37204-G; 810/37204-I.

protokole mugayir olsa da Ruslara, kalenin Osmanlı toprağı olduğunun söylendiğini beyan etmekteydi. Bununla da yetinmeyen İshak Paşa, Kotur ve verilmesinde problem yaratılan Dirik kalelerinin de Rusya'nın eline geçip tehlike yaratmasını önlemek adına tasarruf altına alındığını hatta bu kalelere atama dahi yapıldığını söylüyordu⁹⁵.

I. Erzurum Antlaşması, özellikle ileri karakol görevi gören kalelerin hangi ülkeye ait olduğu noktasında tam bir çözüm getirmedi. Sorunu çözmek için iki tarafın gösterdiği çabanın yetersiz kalmasında, Erzurum Antlaşması'nda yapılan tahrifatın etkisi büyüktü. Bu tahrifat, antlaşmadan sonra kaleler için antlaşmayı referans alarak tanzim edilen protokolde de yapılırken beklenen müspetlikte bir netice elde edilemedi. Mülkiyet sorunu olan kalelerden belki de en mühimi olan Kotur ve arazisinin kime verileceği ile sınırın nasıl çizileceği sorunsalı, XX. yüzyıla taşındı. 1847'de imzalanan II. Erzurum Antlaşması'nda gündeme gelen Kotur'un aidiyeti hususunda, büyük tartışmalar yaşandı⁹⁶. Meselenin burada da nihai olarak çözülememesi, İran'ın 1861 yılında İngiltere'ye sınır düzenlemesiyle alakalı başvurması neticesinde 1878 Berlin Antlaşması'na kadar uzandı ve İran, Kotur'u daha öncesinde yaptığı görüşmeler sayesinde bu antlaşmayla almayı başardı⁹⁷. Lakin sınır düzenlemesiyle alakalı süreç bununla da bitmedi ve sınırları antlaşmadan sonra tam çizilemeyen Kotur, Osmanlı Devleti tarafından uzun süre boşaltılmadı⁹⁸. 1913 yılında iki devlet arasında imzalanan hudut protokolünün de I. Dünya Savaşı'nın çıkması yüzünden yürürlüğe konulamamasıyla⁹⁹ Cumhuriyet döneminde iki ülke Türkiye ve İran, geçmişten miras bu sorunu çözerek nihai bir sınır çizmek için uğraş verdiler ve Türkiye, Ağrı Dağı'nın tamamının kendisine terkedilmesi kaydıyla Kotur arazisini 23 Ocak 1932 tarihinde Tahran'da imzalanan "Türkiye-İran Hudut Hattının Tayinine Dair İtilafname" adlı protokolle İran'a bırakmış oldu¹⁰⁰. Böylece uzun yıllar devam eden Kotur meselesi, karşılıklı tavizler verilerek suretiyle çözüme kavuştu.

95 BOA, HAT, 768/36165-C.

96 İbrahim Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1995, s. 246-248; Sıtkı Uluoerler, "Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849-1852)", *Turkish Studies*, X/5, 2015, s. 350. 1847 yılında akdedilen II. Erzurum Antlaşması'ndan sonra Derviş Paşa'nın sınır tahdid-i meselesinde hazırladığı layihadaki Kotur'un durumu için bkz. Alpaslan Fener, *Hadd-i Hudud-ı Saltanat-ı Seniyye: Derviş Paşa'nın Tahdid-i Hudud-ı İraniye Adlı Eseri Işığında Osmanlı-İran Sınırı*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 119-130; Fatih Gencer, *Tahdid-i Hudud-ı İraniyeye Me'mur Derviş Paşa Lâyihası*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 100-106.

97 İbrahim Caner Türk-Duygu Yiğit, "Nasireddin Şah Dönemi Osmanlı-İran İlişkileri ve Kotur Meselesi", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, IV/12, 2017, s. 395; Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *DİA*, V, İstanbul 1995, s. 517; Gökhan Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri 1926-1938", *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, V/3, 1999, s. 167; Duygu Yiğit, *93 Harbi Osmanlı-İran İlişkileri ve Kotur Meselesi*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2019, s. 106.

98 Melike Sarıçioğlu, *Osmanlı-İran Hudut Anlaşmazlıkları (1847-1913) ve 1913 İstanbul Protokolü*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Isparta 2009, s. 131-132.

99 Melike Sarıçioğlu, "Osmanlı-İran Sınırının Çiziminde İngiltere ve Rusya'nın Müdahaleleri", *Modern İnan Tarihi: Kaçar Hanedanı'ndan İslam Devrimi'ne*, ed. Osman Karacan, Selenge Yay., İstanbul 2021, s. 81.

100 Polat Kara, *Türkiye-İran İlişkileri 1923-1960*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2010, s. 130.

Sonuç

1820-1823 Osmanlı-İran savaşını bitiren I. Erzurum Antlaşması, murahhaslar tarafından tesis edilme sürecinde uzun tartışmaların yaşandığı bir atmosferde hazırlanmıştı. İran, Osmanlı Devleti'nin Bağdat bölgesinde ve şark coğrafyasında kazandığı toprakları vermeye mecbur kalacağı için, antlaşmanın diplomatik müzakere süreci de büyük oranda gergin geçmişti. Her iki taraf da tüm maddelerin üzerinde uzlaşma sağlandığı zehabına kapılarak tasdiknameleri mübadele sürecine geçtiklerinde, metinler üzerinde önce Tahran'da, sonra İstanbul'da düzeltmeler yapıldı. Yapılan bu düzeltmelerin İstanbul'da olanı, esasen İran'ın bilerek yahut bilmeyerek yarattığı bir diplomatik krizdi. Zira İran, mutabakata varılan ve iki taraf için de çok büyük önem arz eden özellikle sınır ve aşiretlerle ilgili doğrudan Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına müdahale edecek maddeler üzerinde oynamalar yapmıştı.

İstanbul'da antlaşmadan sonra yapılan uzun görüşmeler neticesinde yapılan bu oynamalar düzeltilmiş fakat günümüzde, antlaşmanın temessüğe göre oluşturulmuş, tasdik edilmiş halini ihtiva eden Farsça ve Türkçe metinlerinde, farklılıklar olduğu gözlemlenmişti. Dolayısıyla üzerinde tam olarak uzlaşıldığı iddia edilip tasdik edilen Farsça ve Türkçe hiçbir I. Erzurum Antlaşması metni, lafzen ve mana olarak birbiriyle aynı değildi. Tespitlerimiz gerek iki ülkenin arşivlerinde mevcut gerekse de Farsça ve Türkçe kroniklerde yer alan metinlerin birbiriyle örtüşmediği yönünde oldu. Tabiatıyla, hangi nüshanın son ve tashih edilmiş nüsha olduğu noktasında kesin bir sonuca ulaşılamadı. Bu durumun, I. Erzurum Antlaşması'nın imzalandığı ve üzerinde düzenlemeler yapıldığı sürecin akabinde birtakım sorunlara yol açtığı görüldü. Bu sorunların en başında, antlaşma hükümlerinde net olarak belirtilmesine rağmen İran'ın, Bağdat bölgesinden askerlerini çekmeyerek antlaşmaya mugayir hareket etmesi ve dolayısıyla bölgedeki siyasi nüfuzunun azalmasına yol açacak bir hamleden mümkün merteye imtina çabasına girişmesi gelmekteydi. İran'ın bu noktadaki çabaları, 1826'da başlayan Rus savaşıyla bir müddet kesintiye uğrasa da çok uzun yıllar devam etti ve bu devlet, neredeyse 1847'de imzalanan II. Erzurum Antlaşması'na kadar bölgedeki etkinliğinin azalmaması için sonuna kadar direndi. Bu durum, Bağdat bölgesindeki sınır hattının düzenlenmesine kadar vardı ve dolayısıyla I. Erzurum Antlaşması, Bağdat bölgesi için nihai bir metin olmaktan uzak kaldı.

Savaşı bitiren I. Erzurum Antlaşması'nın sınır, kaleler ve araziler için benzer bir sonuç yarattığı diğer bir saha da Osmanlı Devleti'nin doğudaki İran hudutları oldu. 1820-1823 Osmanlı-İran savaşının en ateşli biçimde cereyan ettiği saha olan Şark Cephesi, Osmanlı Devleti ordusunun hezimete uğradığı bir cepheydi. İran, güneydoğuda Van, kuzeydoğuda Bayezid'den başlayarak Erzurum'a kadar olan hattaki Osmanlı topraklarını ve kalelerini işgal etti. Hatta işgal ettiği yerlere, yönetici dahi tayin etti. Erzurum Antlaşması'nın hükümleri gereği savaş öncesi sınırlara dönülmesi gerektiğinden İran'ın, bu sahadan çekilmesi elzemdi. Lakin İran yine sahayı boşaltmamak için direndi ve uzun süre Osmanlı Devleti'ne ait olan kaleleri teslim etmedi. I. Erzurum Antlaşması hariç tutularak Erzurum Valisi Galib Paşa

döneminde bir hükme bağlanan İran'ın işgal ettiği kale ve arazilerin teslimi meselesi, buna rağmen de çözülemedi. İran, geç de olsa kaleleri teslim edip yerine başka şeyler talep etti ve Osmanlı Devleti gerek Bağdat'ta gerekse de başka hususlarda İran'ın antlaşma hükümlerine uymamasını da dikkate alıp mukabele-i bi'l-misl hukukuna istinaden İran'a verilmesi kararlaştırılan Kotur'u terk etmedi. Uzun yıllar bu arazi, Osmanlı ve İran devletleri arasında sorun teşkil etti ve bu sorun, 1932 yılına kadar nihai çözüme ulaşmadan devam etti.

1823 yılında imzalanan I. Erzurum Antlaşması, nüshaları arasındaki farklılıklar ve bazı hükümlerinin uygulanamaması açısından iki ülke arasındaki çatışmaları nihayete erdirmeydi. Bu antlaşma sırasında ve sonrasında ortaya çıkan sorunlar da Osmanlı-İran siyasi tarihinde, zikredilen meselelerin girift hale gelmesine ve uzun süre çözülememesine sebep teşkil etti.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Çalışma konumuzun analiz edilmesinde yardımlarını gördüğüm hocam Prof. Dr. Mahir Aydın ve Dr. Pınar Çevik Azap'a müteşekkirim.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: I appreciate my lecturers Prof. Dr. Mahir Aydın and Dr. Pınar Çevik Azap for their help with analysing our study subject.

Kaynakça/References

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Âsafî

Divan-ı Hümayun Düvel-i Ecnebiye Kalemî Defterleri (A. {DVN.DVE.d), 43/1.

Divan-ı Hümayun Sicilleri Name-i Hümayun Defterleri (A. {DVNS.NMH.d), 10/221, 10/222, 10/420.

Hatt-ı Hümayun (HAT), 457/22544, 550/27133, 672/32913, 714/34100, 768/36165-C, 770/36176, 770/37176-O, 770/36176-Ü, 772/36215, 781/36589, 781/36594, 782/36597, 782/36600, 782/36603, 782/36607, 782/36607-A, 783/36617, 783/36617-A, 783/36619, 783/36620, 784/36637, 785/36668, 786/36677, 786/36704, 788/36750, 788/36750-J, 788/36750-K, 788/36750-L, 788/36750-P, 789/36773, 789/36773-A, 789/36773-B, 789/36773-C, 789/36773-D, 793/36837-A, 794/36852, 801/37094-L, 802/37100-C, 802/37100-D, 802/37101, 802/37103, 802/37104, 802/37104-E, 802/37113-A, 802/37113-B, 802/37113-C, 802/37113-H, 802/37113-İ, 802/37113-K, 802/37113-L, 802/37113-M, 806/37178, 807/37193-B, 807/37195-H, 808/37196-G, 808/37196-I, 808/37196-K, 808/37196-L, 808/37196-O, 808/37196-Ö, 808/37198-K, 809/37202, 809/37203, 811/ 37218, 811/37216, 811/37219, 811/37224, 811/37229, 813/37262, 813/37262-C, 813/37262-D, 813/37262-F, 813/37262-I, 813/37262-J, 814/37265-A, 814/37265-H, 814/37269-J, 814/37269-K, 814/37270, 815/37281, 825/37413-A, 1091/44307-Ç, 1314/51255, 1315/51269-A.

İbnülemin Askerî (İE.AS), 89/8236.

Sazman-ı Esnad ve Kitabhane-i Milli-i Cumhuri-i İslami-i İran (İran Devlet Arşivi)

295/8038.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Millet Yazma Eser Kütüphanesi

Ali Emiri Belge (Aeblg.), 197.

Sürelî Yayınlar

The Times.

Kaynak Eserler ve Araştırmalar

Ahmed Cevdet (Paşa), *Tarih-i Cevdet*, c. XII, Dersaadet 1301.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri, haz. Resul Köse, Kevser Şeker, Kemal Gurulcan vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul 2016.

Ateş, Sabri, *Osmanlı-İran Sınır Bölgeleri: Bir Sınır Yapmak 1843-1914*, Küre Yayınları, İstanbul 2020.

Aygun, İbrahim, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1995.

Azap, Eralp Yaşar, *1820-1823 Osmanlı-İran Savaşı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2021.

Çelik, Yüksel, *Şeyhü'l-Vüzera Koca Hüseyin Paşa: II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Çetinsaya, Gökhan, "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri 1926-1938", *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, V/3, 1999, s. 148-175.

Doğan, Mehmet, *Mehmet Emin Rauf Paşa (1780-1860)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019.

Fener, Alpaslan, *Hadd-i Hudud-ı Saltanat-ı Seniyye: Derviş Paşa'nın Tahdid-i Hudud-ı İraniye Adlı Eseri Işığında Osmanlı-İran Sınırı*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

Gencer, Ali İhsan, "Berlin Antlaşması", *DİA*, V, İstanbul 1995, s. 516-517.

Gencer, Fatih, *Tahdid-i Hudud-ı İraniyeye Me'mûr Derviş Paşa Lâyihası*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016.

Gozide-i Esnad-ı Siyasi-i İran ve Osmani Dovre-i Kacariye (1211-1270), cild-i evvel, Defter-i Motelaat-i Siyasi ve Beynolmîleli, Tahran 1369.

Hidayet, Rıza Kulu Han, *Tarih-i Ravzattü's-Safa-yı Nasiri (Cild-i Nohom Behş-i Dovvom Donbale-i Saltanat-ı Fethali Şah)*, Tahran 1380.

Kalantari, Yahya, *Feth Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1797-1834)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Son Çağ Tarihi Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1976.

Kara, Polat, *Türkiye-İran İlişkileri 1923-1960*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2010.

Kaymakamî, Cihangir, "Metn-i Diğeri ez Moahede-i Evvel-i Erzenelrum", *Berresiha-yı Tarihi*, Sal-ı Heştom, Şomare 5, 1352.

- Keçeci, Serkan, *The Grand Strategy of the Russian Empire in the Caucasus againts Its Southern Rivals (1821-1833)*, The London School of Economics and Political Science, Yayınlanmamış Doktora Tezi, London 2016.
- Kılıç, Remzi, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları*, Tez Yayınları, İstanbul 2001.
- Kürelı, İbrahim, *1824-1908 Tarihli İran Ahkâm Defteri: Tüccarlar, Şehbenderler ve Ziyaretçiler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2021.
- Memioğlu, A. Zeki, *Galıp Paşa ve Erzurum Valiliği*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1998.
- Muahadat Mecmuası*, c. II, TTK Yayınları, Ankara 2008.
- Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Esad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle 1237-1241 / 1821-1826)*, haz. Ziya Yılmaz, OSAV, İstanbul 2000.
- Salehi, Nasrullah, "Yek Ahidname, Çend Metn-i Motafavet Berresi-i Entikad-ı Metn-i Ahidname-i Erzenelrum", *Ayine-i Miras*, Şomare: 2, 1400, s. 95-120.
- Sankıoğlu, Melike, *Osmanlı-İran Hudut Anlaşmazlıkları (1847-1913) ve 1913 İstanbul Protokolü*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Isparta 2009.
- _____, "Osmanlı-İran Sınırının Çiziminde İngiltere ve Rusya'nın Müdahaleleri", *Modern İran Tarihi: Kaçar Hanedanı'ndan İslam Devrimi'ne*, ed. Osman Karacan, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 59-84.
- Sepehr, Muhammed Taki, *Nasihü't-Tevarih Tarih-i Kacarıye ez Agaz ta Payan-ı Saltanat-ı Feth Ali Şah*, cild-i evvel, Esatir, Tahran 1377.
- Soofızadeh, Abdolvahid, "I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açından Değerlendirilmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXII/54, 2013, s. 183-194.
- _____-Türker Özgür, "Rus-İran (Kaçar) İlişkileri Adına Dehşet Verici Bir Hadise: Rusya'nın Tahran Başkonsolosluğu Baskını ve Büyükelçi Aleksandr Griboyedov ve Maiyetinin Katledilmesi (11 Şubat 1829)", *Bellekten*, LXXXII/294, 2018, s. 569-586.
- Türk, İbrahim Caner-Duygu Yiğit, "Nasireddin Şah Dönemi Osmanlı-İran İlişkileri ve Kotur Meselesi", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, IV/12, 2017, s. 392-398.
- Uluerler, Sıtkı, "Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849-1852)", *Turkish Studies*, X/5, 2015, s. 329-356.
- Yiğit, Duygu, *93 Harbi Osmanlı-İran İlişkileri ve Kotur Meselesi*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2019.

Online Kaynaklar

<http://dl.nlai.ir/UI/a3dfbf80-88ab-43ad-8b71-0a550aa7b9c1/LRRView.aspx?History=true> (Erişim Tarihi: 04.10.2021)

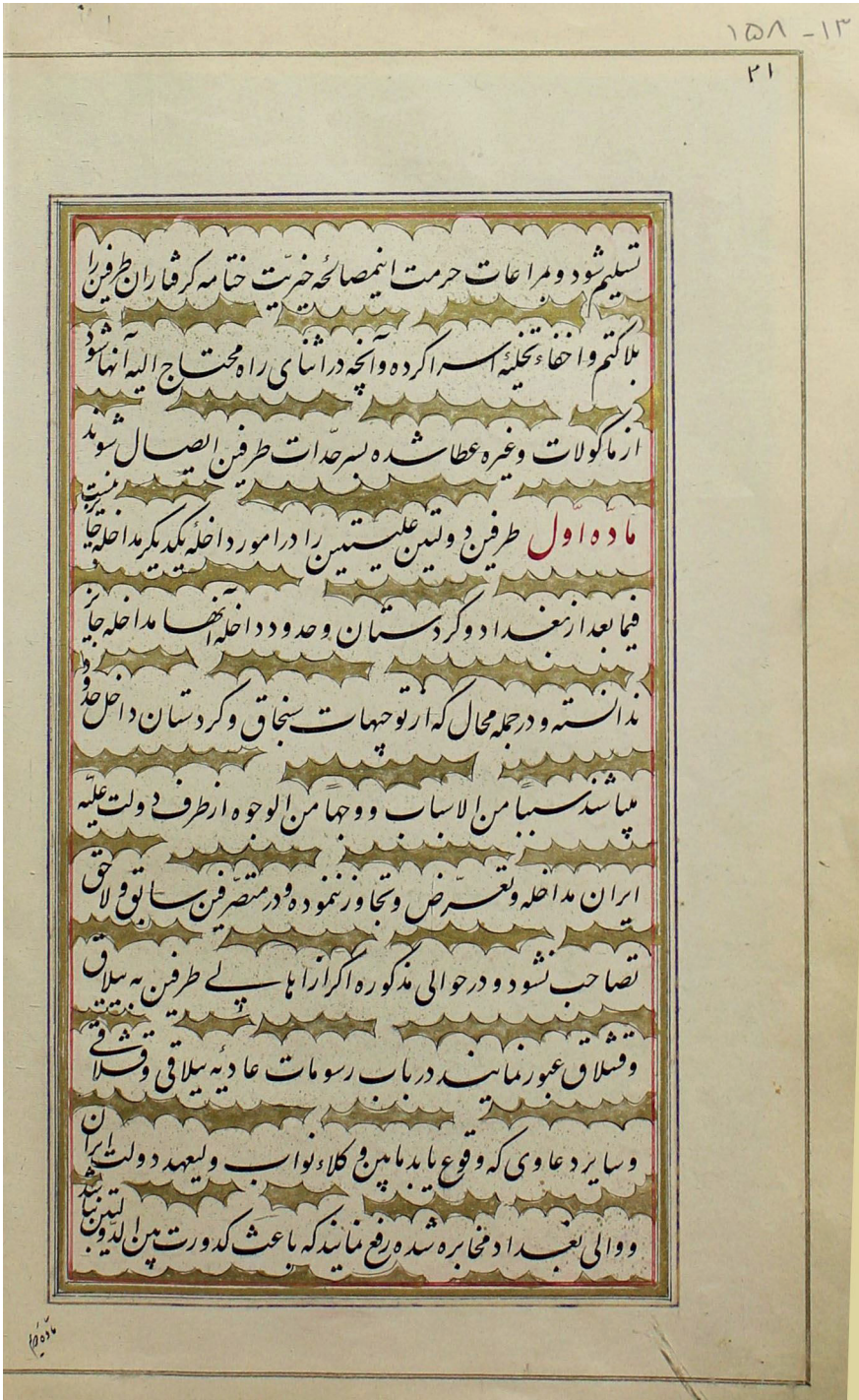
Ek 1: 1823 yılında Osmanlı ve İran devletleri arasında imzalanan I. Erzurum Antlaşması'nın Türkçe nüshalarla farklılık arz eden nesta'lik hatlı arşiv nüshası.
(Sazman-ı Esnad ve Kitabhane-i Milli-i Cumhuri-i İslami-i İran, 295/8038)

اعلیٰ حضرت قدر قدرت کیوان حشمت ملک بخش ملک کیر آرایش
 تاج و سریر خدیو زمان و زمین جمال الاسلام و امیرین جلالت
 الدنیا والدین غیاث الحق و الیقین تکرمان الماء و الطین
 ظل الله الممدود فی الارضین حافظ خوزہ مسلمان باسط بساط جهاننا
 داور جمشید جاہ سلیمان دستگاہ انجم سپاہ اسلام سپاہ
 زینت بخش حشمت کیوان ملک ملوک جهان تاج بخش کامران
 شاهشاه ممالک ایران الخاقان بن الخاقان العغازی
فتحعلی شاه خلد الله ملکہ و اقبالہ و حکم ماموریت عمره عریض
 دولت و شہر یاری دوحه علیای شوکت و جہان داری مالک
 الرقاب کیوان ہمت بر جس فطنت ملک فرا ملک تبارک کنین
 جلال غصن بر طیب اقبال پادشاہزادہ آزادہ و بعید دولت
 علیہ ایران عباس میرزا غرضہ این عجب مملوک و چاکر

جان تار بو کالت تامه شاهی مخصوص کشته از جانب دولت علیه
 عثمانیه نیر با مرو فرمان اعلی حضرت کیوان منزلت شمس فلک شیرین
 بدر اقی تاجداری پادشاه اسلام پناه سلطان البرین خاقان
 البحرین خادم بحسبین الشریفین و الشوکه و الشامه سلطان بن
 السلطان العازمی سلطان محمود خان ابد الله ملکه و قباله
 و کالت تامه بحجاب عزت نصاب ایالت مشاب جلالت کلباش
 متمم امور انجمنه با لفظ الثاق ممد قواعد الامور بالرای الصواب
 صدر اسبق اکرم والی ولایت ارزنة الروم و سرعبر جانب
 شرق محمد امین ردوف پاشا دام مجده عطا و عنایت شده بود
 این عبد مملوک در مدینه منوره با جناب سرعبر مشار الیه بعداً
 سباده و کالت نامهای مبارکه عقد محاسب مکالمه کرده مصفا
 مبارکه باین آیین ترتیب و تعیین یافت **اساس** تاریخ

هزار و یکصد و پنجاه و نه هجری موجب مصالحه و عهدنامه که واقع
 حدود سنور قدیمه و شرایط سابقه که از امر حجاج و تجار و رد فرار
 و تخلیه سپیل اسرا و اقامت شخص معین در دولتین علیتین باشد
 تماماً و کلاً بمن لدولتین باقی و مرعی و محترم بوده بارکان آن جهان
 من الوجوه ظلی عارض شده در ما بین دولتین علیتین شرایط دولتی
 و مقضای الفت و محبت ابد در کار باشد **شرایط** فیما بعد همیشه
 خصم اشوب و خصام در نیام بوده در میان دولتین معامله که
 مودی کدورت و برودت و منافق سلم و صفوت باشد و توغ
 نیابد و آنچه داخل حدود قدیمه دولت علیه عثمانیه میباشد چه در
 انشای حرب و چه مقدم بر آن که بدست اولیای دولت فخریه
 ایران آمده باشد از قلع و اراضی و قبضات و قراء از تاریخ
 این نسلک تا بخت تمام مدت ثبوت روز بظرف دولت عثمانی تماماً

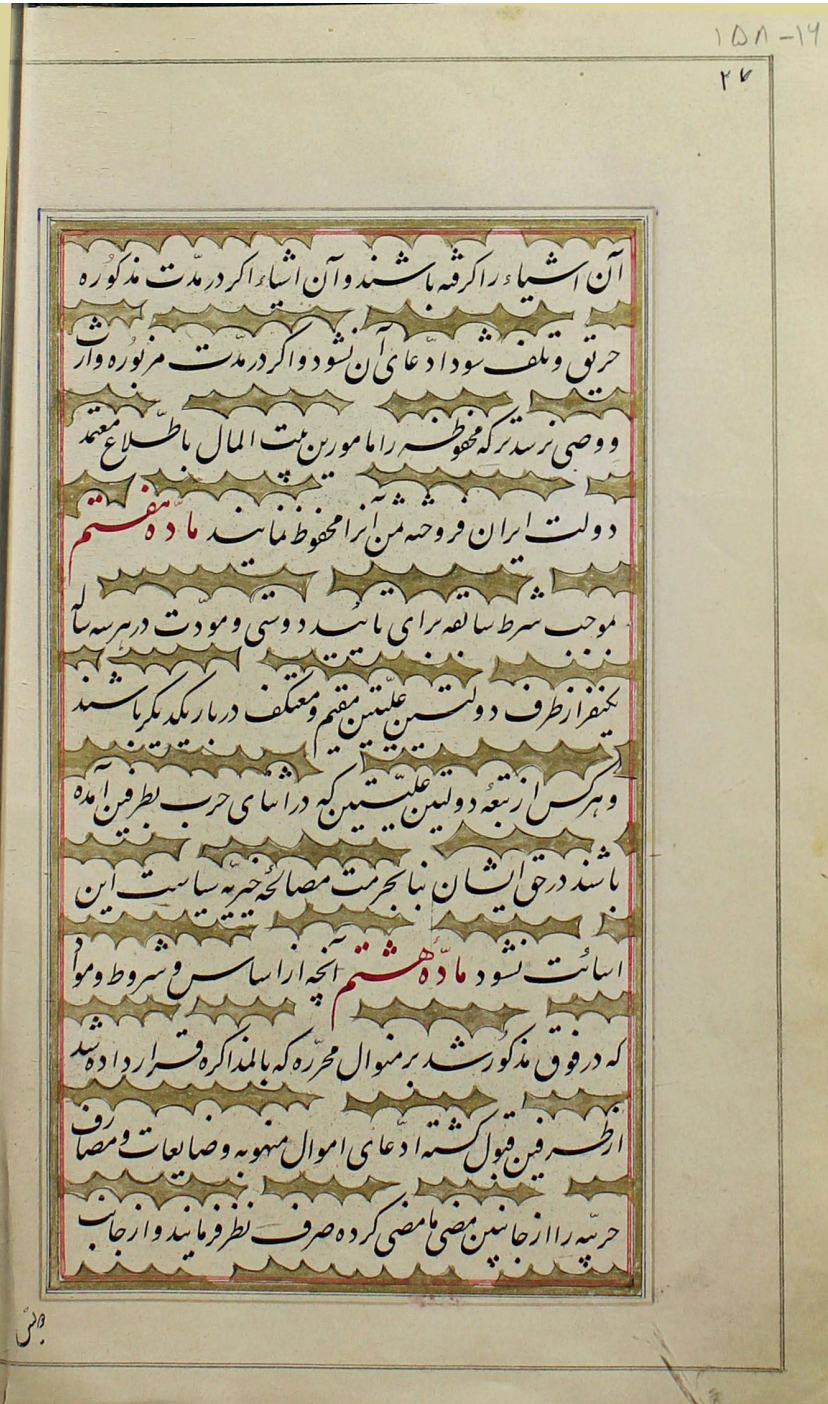
ماده دویکم باکسینکه از اهالی ایران کجبه مکرمه و مدینه منوره و سایر
 بلاد اسلامیة آمدوشد بنمانند شمال حجاج و تجار و زوار و مسافروندان
 اهالی بلاد اسلامیة رومیة معامله نمایند و از ایشان با هم دور
 و سایر وجه خلاف قانون شرعیة اصلاح پسری مطالبه نشود
 و کذاک از زوار عتبات عالیات مادامیکه مال تجارت نداشته
 باشند از ایشان پسری مطالبه باج و عشره نشود و اگر مال تجارت
 داشته باشند موافق حساب گمرک مطالبه شده زیاده طلب نمایند
 و از طرف دولت ایران نیز با تجار طرف دولت عثمانی و اهالی
 ایشان بر این وجه معامله نمایند و بمقتضای شرط الطایفه فیما
 در حق حجاج و تجار دولت پهنه سفید و احب امی شرایط قدیمه
 جانب وزرای عظام و میر میران کرام و سایر رضا بطان و حکام
 دولت عثمانی کمال دقت و رعایت شود و از شام سیر

الی حرین محرمین در ذهاب و ایاب از جانب امین صره همایون
 نظارت حال ایشان نبود و خلاف شرایط همیشه و احوال
 و در حمایت ایشان دقت نماید و اگر در میان ایشان نزاع
 روی دهد امین صره همایون بمعرفت معتمدی که در میان آنهاست
 توجه برفع آن نماید و از مخدرات حرم شاهنشاهی و حریمهای
 شاهزاده های عظام و سایر اکابر دولت ایران که بکلیه محظوظ
 بعبادت عالیات میروند و فرآور مرتب ایشان حرمت و اعزاز
 نماید و کذلک در خصوص رسومات کمرک تجار و اهالی ایران
 اهالی دولت پهنه عثمانی معامله شود و از مال تجارت ایشان
 یکدفعه بقراریکصد فروش چهار فروش کمرک گرفته و بدست
 اهالی ایران مذکوره داده مادامیکه اردست ایشان بدست
 دیگری منتقل نشده است از ایشان کمرک نگیرند و تجار ایران

لاجل التجاره حوتوق شيراز را که مدار السعاده اسلامبول و
 ساير بلاد روم می آورند در مع و شيراز بدان کتيفه انحصار نشود بکس
 که خواهد مع نمايند و از تجار و تعب و اياली دولت علتين که
 بمالک جاسين آمد و شيراز نمايند بقضای حبه جامعه اسلاميه
 معامله دوستانه شده از اين اواضار محفوظ باشند **ماده سيم**
 عشره حيدرآباد و سپکی که در ما بين دولتین ستازع فيما بوده و او
 در خاک دولت عليه عثمانی ساکن ميشند ما دامیکه در سمت است
 اگر بجد و حماک ايران تجار کرده خسارت بزند سرحد داران
 در منع و تربيت ايشان دقت نمايند اگر از تجار و زو خسارت دست
 بزند و از جانب ما مورين سرحدات منع پذير نشود از لصبا
 ايشان دولت عثمانی کف يد نمايند و اگر ايشان برضا و عيت خود
 بجانب ايران بگذرند دولت عثمانی ايشان را منع و تصاحب نمیشند

و بعد از آنکه بطرف دولت پهنه ایران بگذرند بعد از آنکه
 عثمانی پاسبان قطعاً تصاحب و قبول ایشان نشود در صورتیکه
 بطرف ایران بگذرند آنوقت اگر از حد و دولت عثمانی تجاوز
 کرده خسارت برنند سرحدشینان دولت پهنه ایران منع
 و تجاوز ایشان وقت نماید **ماده چهارم** موجب شرط
 قدیم مساری دولتین از جانبین تصاحب نشود و کذا که از جمله
 عسایر و ایلات هر کسی که بعد ازین از دولت عثمانی بدولت پهنه
 ایران و از دولت فخریه ایران بدولت علیه عثمانی بگذرد باید آن
 گذشتگان تصاحب شود **ماده پنجم** آنچه در در اسلطنه
 و سایر ممالک دولت علیه عثمانی اموال تجارت ایران قبض
 حاکم شرع و دفتر محفوظ و نگاهداشته شده است از تاریخ
 این مسک تا مدت شصت روز هر محلی که باشد بمعرفت دفاتر

مرقومه و معرفت شرع و معتقد دولت ایران بصاحبان آنها
 تسلیم شود و سواى اموال محفوظه آنست که در انشای وقوع عداوت
 از حجاج و تجار و زوار و سایر اهالی ایران که در ممالک
 عثمانی از جانب بعضی وزراء و ضابطان جبر او قهر گرفته باشند
 بعد از افاده و اظهار دولت ایران ارد دولت همه عثمانی فرمان
 بر طبق آن بعهده وکیل آنها صادر که بعد از اثبات شرعی گرفته
 و تسلیم شود **ماده ششم** در ممالک دولت عثمانی از اهالی ایران
 کسانیکه فوت میشوند اگر وارث و وصی شرعی نداشته باشند
 مامورین بیت المال ترکیه آن متوفی را بمعرفت شرع ذکر کرده
 به ثبت سجل شرعی رسانیده و آن مال را عینہ در محل مامورین بت
 یکسال حفظ نمایند تا وکیل و وصی شرعی او آمده بموجب ثبت
 سجل شرعیه اشیاء متروکه تسلیم شود و رسوم عادیه و کرایه محل

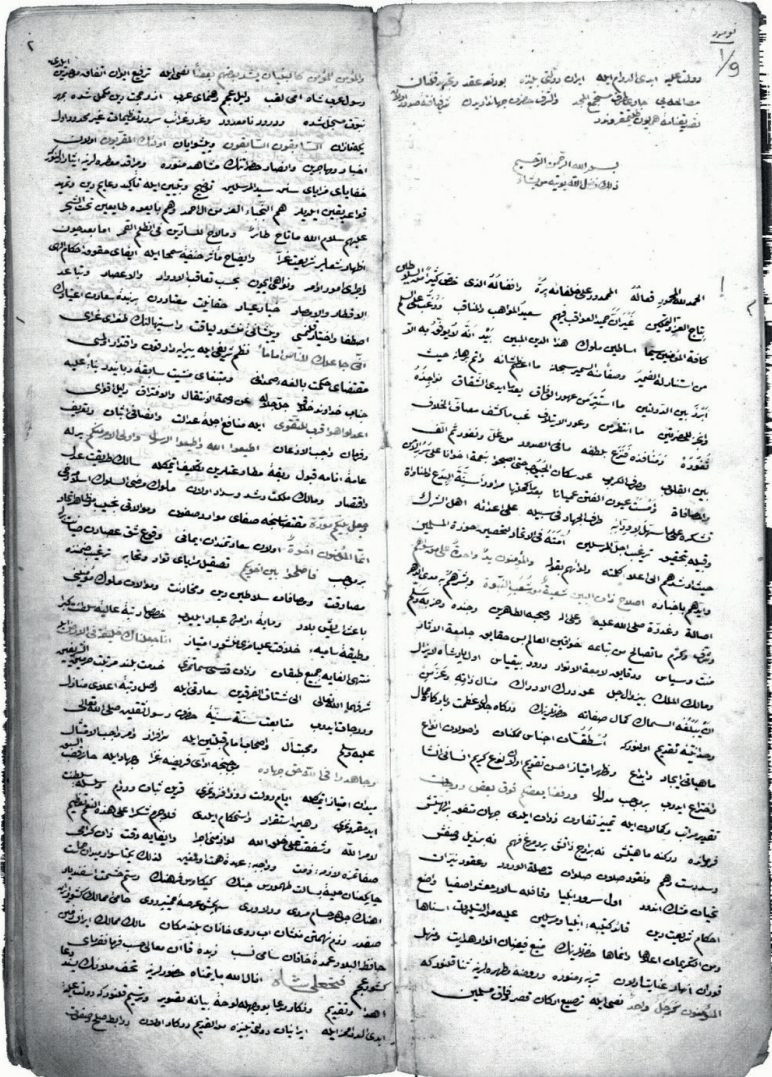

دو تین عتین المچان و سطر از تاریخ این متکالی مدت شصت و
 در حد و ولتین یکدیگر ملاقات کرده تصدیقها باست
 طرفین ایصال و تسلیم شود تا این مصاحبه خیریه و مسالمت جمعیه
 تاریخ تحسیر متکالی مژوره معتبر و مرعی بوده از جهت نایره
 که ورت و خصوصت منطقی و منافی طریقه دوستی و خلاف این
 عهد مشروطه معتقد و مربوط از جانبین وضع و حرکتی و معامله
 جایز دارند و از جانب جناب وکیل مشارالیه نظر بر نصرت
 کامله از جانب دولت عثمانی در این تاریخ هر ارود و نیست و
 سی و هشت نوزدهم شهر شریفه ذیقعدہ الحرام یوم شنبه
 متکالی مهور شده و از انچانب نیز این عهد مملوک دولت علییه
 ایران بر نصرت کامله خود اساس و شروط و مواد مذکوره را
 بوجه مشروطه قبول نمود این متکالی تحریر و بجانب وکیل مشارالیه
 تسلیم

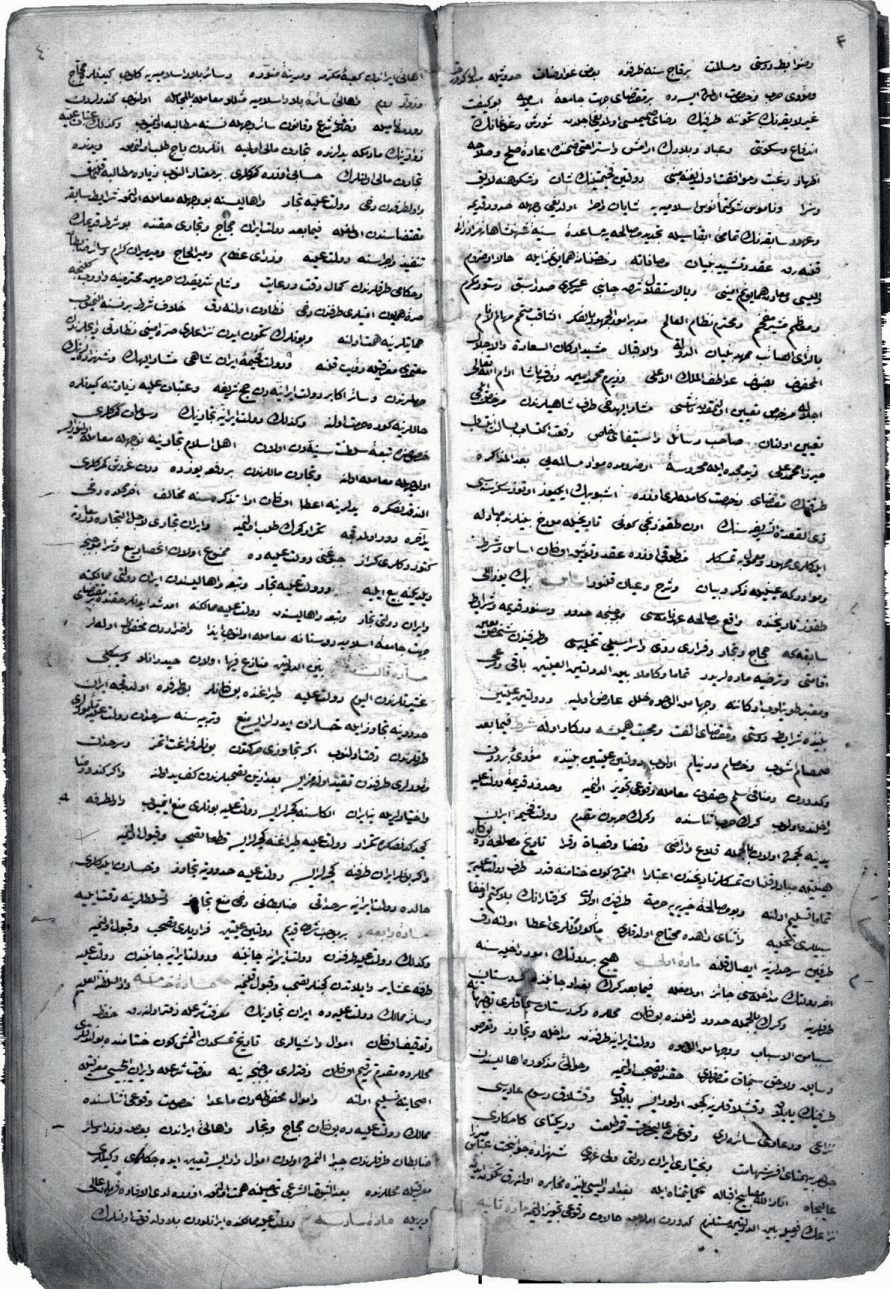

Ek 2: 1823 yılında Osmanlı ve İran devletleri arasında imzalanan I. Erzurum Antlaşması'nın Farsça nüshalarla farklılık arz eden Osmanlı Arşivi'ndeki nüshası. (BOA, A. {DVN.DVE.d, 43/1})

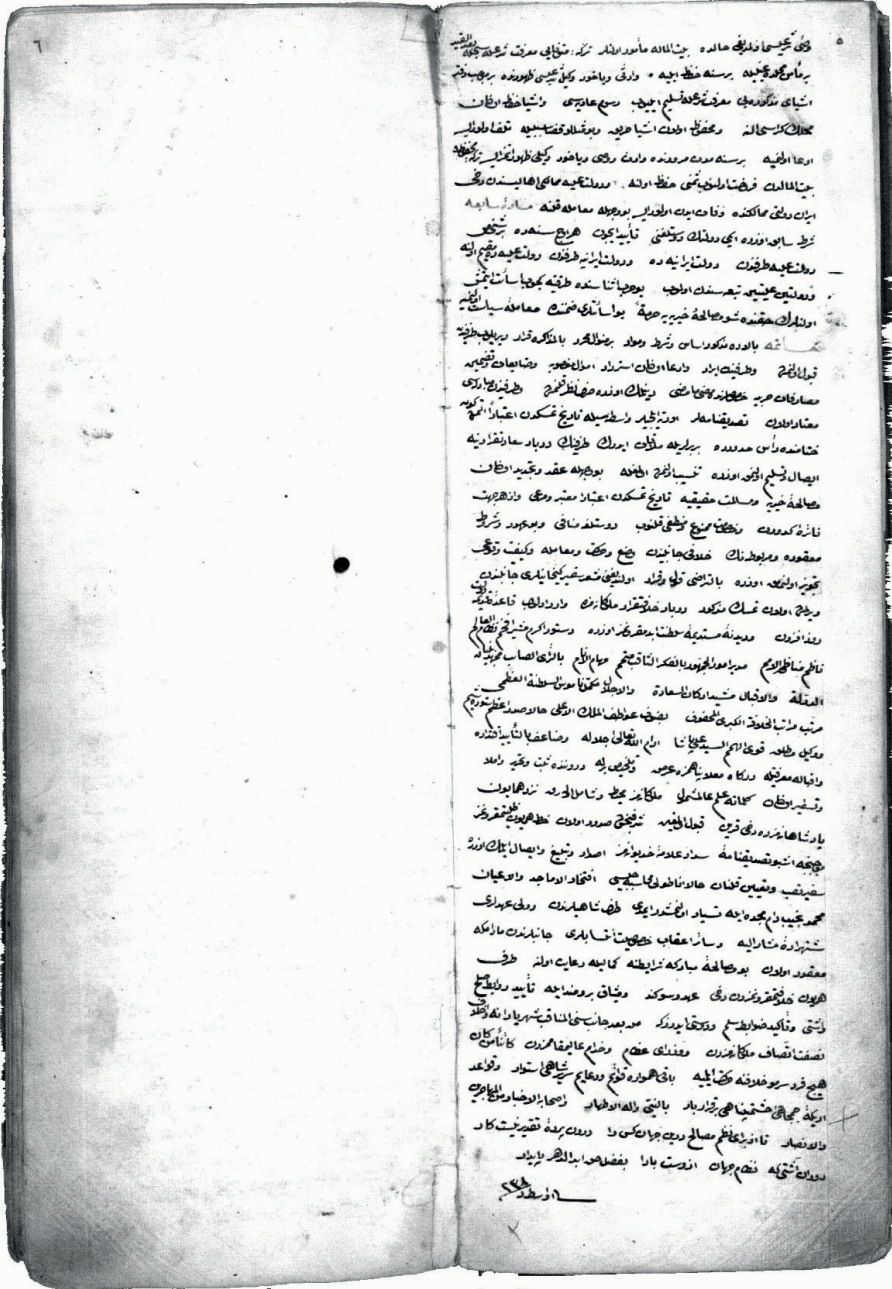
BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

A.DVN.DVE.d 043/1

A.DVN.DVE.d 043/1

A.DVN.DVE.d 043/1

